

บทที่ 3

ทฤษฎีของมาร์กซ์ว่าด้วยระบบทุนนิยม

ทฤษฎีทั่วไป

มโนทัศน์ของมาร์กซ์เกี่ยวกับระบบทุนนิยม โดยเฉพาะวิธีการผลิตของระบบทุนนิยมจำเป็นที่จะต้องสำรวจตรวจสอบอย่างระมัดระวัง เราต้องให้ความสนใจและทำความเข้าใจระบบทุนนิยมว่ามันเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เพราะว่าตัวแบบของมาร์กซ์มีสิ่งที่สำคัญหลายประการ เนื้อหาสาระในตัวแบบของมาร์กซ์มีสิ่งที่สำคัญหลายประการ เนื้อหาสาระในตัวแบบของมาร์กซ์มิใช่มีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่ายหรือประนีประนอมกัน หากแต่มันมีส่วนสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ซึ่งได้กลายเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีเฉพาะของมาร์กซ์เองว่าด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับสังคมโดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นทฤษฎีว่าด้วย การเปลี่ยนแปลงสังคม และบทบาทของการปฏิวัติภายในสังคม ในส่วนนี้ เราจะพิจารณาทฤษฎีของมาร์กซ์ แล้วจึงวิพากษ์วิจารณ์และประเมินทฤษฎีเหล่านั้น

สำหรับมาร์กซ์ กระบวนการของแรงงาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กิจกรรมเชิงแรงงานของมนุษย์เป็นกิจกรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการทำงานของระบบทุนนิยม มาร์กซ์ถือว่า กิจกรรมของแรงงาน หรือการผลิตสิ่งของเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของพฤติกรรมทางสังคมภายในระบบทุนนิยม ในการอธิบายกระบวนการแห่งการผลิต มาร์กซ์ได้เน้นย้ำลักษณะสองประการของความสัมพันธ์ของคนในกระบวนการผลิตว่า ในแง่หนึ่งมนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ไม่เพียงแต่มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติเท่านั้น แต่ทว่ามนุษย์ยังทำการผลิต โดย

...ร่วมมือกันในลักษณะที่แน่นอนและแลกเปลี่ยนกิจกรรมระหว่างกัน ในการผลิตนั้น พวกเขามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในทางสังคมอย่างแน่นอนระดับหนึ่งพวกเขาจึงได้กระทำต่อธรรมชาติ และในลักษณะนี้เองที่การผลิตได้เกิดขึ้นเมื่อผู้ผลิตทั้งหลายต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันในทางสังคมเช่นนี้แล้วก็เป็นเรื่องที่พวกเขาจะแลกเปลี่ยนกิจกรรมซึ่งกันและกัน แล้วเข้าร่วมในการผลิตอันจะแปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะของปัจจัยแห่งการผลิต¹

สำหรับประเด็นหลัง มาร์กซ์ได้ยกตัวอย่างว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตเปลี่ยนแปลงไป โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยแห่งการผลิต กล่าวคือ “แรงงานจะถูกจัดองค์กร และแบ่งประเภทไปต่างๆ กัน แล้วแต่ว่าพวกเขาใช้เครื่องมืออะไร อย่างเช่น โรงงานที่มีกรรมกรทำงานโดยใช้เครื่องมือก็มีการแบ่งงานแตกต่างไปจากโรงงานที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำ”² มโนทัศน์ของมาร์กซ์เกี่ยวกับระบบสังคมและการดำเนินไปได้ของระบบสังคมนั้น มาร์กซ์ให้ความสนใจต่อสิ่งที่สำคัญสองประการ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งเชื่อมโยงโดยเป็นเครื่องมือในการผลิตซึ่งมาร์กซ์เรียกว่า “พลังการผลิต” และความสัมพันธ์ทางสังคมนะหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งมาร์กซ์เรียกว่า “ความสัมพันธ์แห่งการผลิต” “ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไป, จะแปรเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของปัจจัยการผลิต หรืออีกนัยหนึ่งคือพลังการผลิต ความสัมพันธ์แห่งการผลิตรวมทั้งหมดก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าความสัมพันธ์ทางสังคม, และโดยเฉพาะเป็นสังคม ๆ หนึ่ง ในระยะอันแน่นอนแห่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เป็นสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัว”³ (ตัวเน้นจากต้นฉบับเดิม) ฉะนั้น มาร์กซ์จึงมองว่าพลังการผลิตเป็นตัวแปรอิสระ และความสัมพันธ์แห่งการผลิตเป็นตัวแปรตาม ถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถแบ่งช่วงระยะในการพัฒนาของสังคมต่าง ๆ ได้ อย่างเข้มงวด แต่อย่างน้อยเราก็สามารถกำหนดช่วงระยะของประวัติศาสตร์มนุษย์ออกเป็นสังคมประเภทต่าง ๆ ได้ 3 อย่าง “สังคมโบราณ, สังคมศักดินา, สังคมเจ้าสมบัตติ (หรือนายทุน) เป็นผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์แห่งการผลิตซึ่งแต่ละสังคมก็เป็นขั้นตอนเฉพาะของพัฒนาการในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ชาติ” มาร์กซ์พยายามที่จะให้คำนิยามอย่างใกล้เคียงกับความเป็นจริงในทฤษฎีของตนแต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบคำนิยามเหล่านี้กับข้อเขียนที่มาร์กซ์ได้แก้ไขในภายหลังแล้ว มีประเด็นที่น่าจะหยิบยกขึ้นมาพิจารณา 2 ประการ คือ ประการแรก คำนิยามของมาร์กซ์เกี่ยวกับ “พลังการผลิต” ไม่ใคร่ถูกต้องตามอรรถาธิบายของเรื่องนี้ เพราะว่ามาร์กซ์ถือว่าพลังการผลิตเป็นเพียงปัจจัยการผลิตที่อยู่ในรูปของวัตถุเท่านั้น แต่จากการพิจารณาของเราเกี่ยวกับวิถีการผลิต เราถือว่าความร่วมมือในตัวของมันเองก็เป็นพลังการผลิตด้วยเช่นกัน ประการที่สอง มาร์กซ์มิได้กล่าวอย่างกระชับชัดในการเทียบผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์แห่งการผลิตกับสังคมโดยส่วนรวม แต่ในช่วงสิบปีต่อมารักซ์ได้แก้ไขคำนิยามของตนเสียใหม่ โดยถือว่าผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์แห่งการผลิตไม่เพียงแต่สร้างสังคมโดยส่วนรวมขึ้นมาเท่านั้น หากแต่ยังเป็นปริมณฑล ที่สำคัญที่สุดของพฤติกรรมทางสังคม ภายในสังคมนั้น อันเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างอื่นอีกด้วย

ถ้อยคำของมาร์กซ์เกี่ยวกับรากฐานของระบบสังคมที่มักจะถูกนำมาอ้างอยู่เสมอ ๆ ได้แก่ ข้อความในคำนำของหนังสือ *A Contribution to the Critique of Political*

Economy ซึ่งเป็นข้อความเบื้องต้นในการวิเคราะห์คำที่สำคัญ ๆ ในทฤษฎีทั่วไปของมาร์กซ์ ดังต่อไปนี้

สำหรับการผลิตของสังคมซึ่งคนในสังคมได้ดำเนินไปนั้น พวกเขา ย่อมมีความสัมพันธ์อันแน่นอนซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ และเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นอิสระต่อเจตจำนงของพวกเขา ความสัมพันธ์ทางการผลิตเหล่านี้สอดคล้องกับระยะแห่งพัฒนาการอันแน่นอนของพลังการผลิตทางวัตถุ ผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์แห่งการผลิตเหล่านี้ก่อให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม อันเป็นรากฐานที่แท้จริงซึ่งก่อให้เกิดโครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและทางการเมืองซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบอันแน่นอนของความสัมพันธ์ทางสังคม วิธีการผลิตในชีวิตทางวัตถุเป็นสิ่งที่กำหนดลักษณะทั่วไปของกระบวนการแห่งชีวิตในด้านสังคม การเมือง และจิตใจ ความสำคัญของมนุษย์มิได้เป็นสิ่งที่กำหนดความเป็นอยู่ของเขา แต่ตรงกันข้าม ความเป็นอยู่ทางสังคมของเขาต่างหากที่กำหนดความสำคัญของมนุษย์ ในระยะแห่งพัฒนาการอันแน่นอนของสังคมพลังการผลิตทางวัตถุจะขัดแย้งกับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ดำรงอยู่ หรือกล่าวในแง่กฎหมายก็คือขัดแย้งกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่มีอยู่ จากรูปแบบต่าง ๆ ของพัฒนาการของพลังการผลิตนี้เองที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ จักกลายเป็นเครื่องพันธนาการ ซึ่งจะก่อให้เกิดการปฏิวัติทางสังคม ด้วยการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางเศรษฐกิจนั่นเองที่โครงสร้างส่วนบนอันยิ่งใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วไม่มากนัก⁵ (ตัวเอนเป็นของผู้เขียน)

ประโยคที่เป็นตัวเอนแสดงให้เห็นความเข้าใจอันแจ่มชัดของมาร์กซ์ซึ่งเขาได้ปรับปรุงจากของเดิม เป็นอันว่า ผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์ทางการผลิตมิใช่เป็นสิ่งที่ก่อสร้างสังคมโดยส่วนรวม แต่มันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคมอันเป็นรากฐานของปริมณฑลอื่น ๆ ของสังคม แม้ว่าคำกล่าวของมาร์กซ์จะไม่คลุมเครือ แต่อย่างน้อยก็มีประโยคหนึ่งที่มีความหมายไม่ชัดเจนที่เราควรทำความเข้าใจในที่นี้

เมื่อมาร์กซ์กล่าวว่า *พลังการผลิต* ในสังคมเริ่มขัดแย้งกับความสัมพันธ์ของการผลิต เขาหมายถึงว่าความสัมพันธ์ของการผลิตเป็นสิ่งเดียวกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน เมื่อมาร์กซ์กล่าวถึงผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์แห่งการผลิตในฐานะที่เป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจเขาหมายถึงบางสิ่งบางอย่างมากกว่านั้น ในการสำรวจตรวจสอบช่วงระยะ แต่

พัฒนาการของสังคมจากการที่มนุษย์ใช้เครื่องมือแบบธรรมดา ๆ ไปจนกระทั่งการใช้เครื่องจักรสมัยใหม่ จะสังเกตเห็นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเก่าในขอบเขตของการผลิตได้สลายตัวไปและมีความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปในกระบวนการนี้ คือความสัมพันธ์ทางสังคมในที่ทำงาน อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์เชื่อว่า ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่สำคัญ ๆ ของระบบโดยรวมแล้วยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่คนทำงานโดยใช้เครื่องจักรผลิตสิ่งของได้เกิดขึ้นภายในกรอบของความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินแบบทุนนิยม ฉะนั้น ในการพิจารณาทฤษฎีของมาร์กซ์จำเป็นต้องสังเกตความแตกต่างที่สำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิต ซึ่งมี 2 ประเภทซึ่งเราอาจจะเรียกว่า

- (1) ความสัมพันธ์ทางกฎหมายของการผลิตซึ่งมีระเบียบกฎเกณฑ์ และ
- (2) ความสัมพันธ์ของการทำงาน

ความสัมพันธ์อันแรกหมายถึงสิทธิของบุคคลที่จะได้มาซึ่งทรัพยากรต่าง ๆ อันเป็นสิ่งซึ่งสังคมได้ตราเป็นกฎหมายไว้ว่าใครบ้างที่เป็นเจ้าของและควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ในการหาเลี้ยงชีพใครบ้างที่ไม่มีสิทธิที่จะได้เป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านั้น ความสัมพันธ์เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่กำหนดผลลัพธ์ของกระบวนการการผลิตว่าจะแบ่งปันกันอย่างไร ดังนั้นในระบบสมาคมอาชีวะ, ในระบบหัตถกรรม และในระบบการผลิตแบบมีโรงงานอุตสาหกรรมย่อมมีการระบุเงื่อนไขต่าง ๆ ที่แตกต่างกันว่าบุคคลจะเข้าสู่กระบวนการผลิตอย่างไร นั่นคือความสัมพันธ์ทางกฎหมาย ซึ่งมีระเบียบแบบแผน อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละระบบการผลิตจึงมีความหมายเดียวกับแนวคิดของมาร์กซ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน, เป็นแนวคิดที่แตกต่างจากความสัมพันธ์ของการทำงานค่า ๆ นี้หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมนุษย์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมทำงานในกระบวนการผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ถูกกำหนดโดยตรง โดยการแบ่งงานและเทคโนโลยีของกระบวนการผลิตนั้น ๆ โดยเฉพาะ ดังนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่อยู่ในกระบวนการผลิตแบบใช้เครื่องมือ (hand tools) จึงแตกต่างจากความสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่อยู่ในกระบวนการผลิตแบบใช้เครื่องจักร (machine production) ยิ่งกว่านั้นความสัมพันธ์ของการทำงานยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับคนงานที่มีการสมาคมกันแบบซึ่งหน้า

ความสัมพันธ์ทั้งสองประเภทเกี่ยวข้องกันในหลายทาง อาทิเช่น การที่ความสัมพันธ์ทางกฎหมายของการผลิตกับความสัมพันธ์ของการทำงานจะเกี่ยวข้องกันกับบุคคลหรือไม่ ขึ้นอยู่กับลักษณะหรือธรรมชาติของระบบการผลิต ในสังคมเกษตรแบบง่าย ๆ ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งสองอย่างที่กล่าวถึงมักจะเกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน กล่าวคือ บุตรทำงานให้พ่อและอยู่ร่วมทำงานกับพ่อในกระบวนการผลิตด้วย ซึ่งตามปกติแล้วในระบบอุตสาหกรรม

ลักษณะการทำงานจะไม่เป็นดังที่กล่าว โดยเฉพาะในช่วงระยะหลัง ๆ ของระบบอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ทางกฎหมาย ไม่ค่อยจะเกี่ยวโยงกับความสัมพันธ์ของการทำงาน

ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทั้งสองแบบได้แก่ ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางกฎหมาย โน้มเอียงที่จะเป็นฝ่ายกำหนดกรอบหรือขอบเขตของความสัมพันธ์ของการทำงาน แต่ความสัมพันธ์ทั้งสองอย่างก็มักแปรเปลี่ยนไปอย่างเป็นอิสระต่อกัน ภายใต้ความสัมพันธ์ทางกฎหมายยังมีระเบียบแบบแผนของระบบทุนนิยม มนุษย์ได้สร้างหรือกำหนดรูปแบบแห่งความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานของเขามากมายรูปแบบ ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ของการทำงาน ในช่วงระยะการผลิตแบบหัตถอุตสาหกรรมแตกต่างอย่างมากกับความสัมพันธ์ของการทำงาน ในช่วงระยะที่มีการผลิตแบบใช้เครื่องจักรและอุตสาหกรรมสมัยใหม่ นอกจากนี้สำหรับมาร์กซ์แล้วในช่วงระยะต่าง ๆ ของการผลิตดังกล่าว คนงานยังต้องขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินแบบทุนนิยมเหมือนกัน ตรงกันข้ามดังที่เราทราบว่าในช่วงเปลี่ยนผ่านจากการผลิตแบบกิลด์ไปสู่การผลิตแบบร่วมมือกันอย่างง่าย ๆ นั้น แม้ว่า ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินจะเปลี่ยนแปลง (จากครุสมาคมอาชีพเป็นนายทุน) แต่ทว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของการทำงานมีค่อยเปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทั้งสองอย่างเปลี่ยนแปลงไปอย่างค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน และในอัตราที่ต่างกัน ความสัมพันธ์ของการทำงานเปลี่ยนไปรวดเร็วกว่าความสัมพันธ์ทางกฎหมาย หรือ ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินมากทีเดียว สำหรับมาร์กซ์แล้ว โดยที่เขาพิจารณา “วิถีการผลิต” อย่างสลับซับซ้อนและยุ่งยากมาก แต่เราพอจะแบ่งประเภทของความสัมพันธ์ทางกฎหมายที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ออกเป็น 4-5 ประเภท ส่วนความสัมพันธ์ของการทำงานเปลี่ยนไปค่อนข้างมาก เนื่องจากมันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเทคโนโลยีซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก

ถ้าเช่นนั้นแล้วทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินของมาร์กซ์มีความสำคัญอย่างไร คำตอบคือความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินเป็นตัวกำหนดที่มาของอำนาจในระบบการผลิตซึ่งก็คือความเป็นเจ้าของ การควบคุมและการกำหนดทิศทางการผลิตนั่นเอง ภายใต้ระบบทุนนิยมนี้คือข้อเท็จจริงที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะว่าโอกาสต่าง ๆ แห่งชีวิตของมนุษย์ขึ้นอยู่กับว่าเขาได้เป็นเจ้าของ “ปัจจัยการผลิต” หรือไม่ โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน และชะตากรรมของมนุษย์ จะถูกกำหนดโดยชนชั้นที่เขาได้ถือกำเนิดเอง ฉะนั้น ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินจึงเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญในทฤษฎีเกี่ยวกับชนชั้นทางสังคมของมาร์กซ์ แน่ละความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินอีกนั้นแหละที่ยังเป็นแนวคิดที่สำคัญในการทำความเข้าใจทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมของมาร์กซ์เช่นกัน

ความสำคัญของความสัมพันธ์ของการทำงาน ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อพิจารณาจากข้อเขียนของมาร์กซ์ดังต่อไปนี้ “กล่าวสำหรับสังคมนั้น เราเข้าใจเป็นอย่างดีเกี่ยวกับความร่วมมือร่วมใจกันของบุคคลในสังคม ไม่ว่าจะอยู่ในเงื่อนไขใดและในลักษณะใดจากนั้นก็จะมีวิธีการผลิตที่แน่นอนอย่างหนึ่ง (หรือเป็นขั้นตอนของอุตสาหกรรม) ที่เชื่อมโยงกับวิถีแห่งความร่วมมือร่วมใจที่แน่นอนระดับหนึ่ง (หรือเป็นช่วงระยะของสังคม) และวิถีแห่งการร่วมมือกันนี้เองคือ “พลังการผลิต” อย่างหนึ่ง”⁶ (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน) ฉะนั้นประเด็นที่สำคัญอย่างหนึ่งในความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์ทั้งสองแบบก็คือ ความสัมพันธ์ของการทำงานเป็นตัวการที่สำคัญที่ก่อให้เกิดพลังการผลิตของสังคม

ดังนั้น คำว่า พลังการผลิต ที่มาร์กซ์นำมาใช้จึงไม่ใช่คำที่ลึกลับซับซ้อน หรือเป็นคำในเชิงอภิปรายแต่อย่างใด แรกสุด คำ ๆ นี้หมายถึงพลังแรงงานอันแท้จริงของคนงานทุกคน มันเป็นพลังทางสังคมของคนงานที่ยังคงมีชีวิตอยู่เหล่านี้ และคนงานก็ใช้พลังของตนในการผลิตปัจจัยต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการทางสังคมเพื่อการดำรงอยู่ ฉะนั้น พลังการผลิตจึงหมายถึงคนงานทั้งหลาย, ปัจจัยการผลิตที่พวกเขาใช้ทำงาน รวมทั้งรูปแบบอันแน่นอนของความร่วมมือทางสังคม (ซึ่งถูกกำหนดเงื่อนไขโดยปัจจัยการผลิต) สิ่งใดก็ตามที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของพลังแรงงานของมนุษย์ย่อมช่วยเพิ่ม “พลังการผลิต” ของสังคม ดังนั้นแนวคิดนี้จึงบ่งบอกถึงความเป็นนาย (ผู้ควบคุม) ของมนุษย์เหนือธรรมชาติดังที่ปรากฏในรูปของความก้าวหน้าทางเทคนิคและวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้แนวคิดนี้ยังหมายถึงองค์การทางสังคมของการผลิตอีกด้วย อาทิเช่น ความร่วมมือ, ตลอดจนการแบ่งงานระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งมาร์กซ์เรียกว่าความสัมพันธ์ของการทำงาน

ปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองนี้แหละจะก่อให้เกิดพลังการผลิตของสังคมซึ่งเจริญเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ภายในกรอบของความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่ดำรงอยู่ ในระยะแรก ๆ ของพัฒนาการของระบบนั้น ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินจะเอื้ออำนวยให้พลังการผลิตเจริญเติบโตขึ้นอย่างสม่ำเสมอ (รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของการทำงานด้วย) ต่อมาในระยะหลัง ๆ ของพัฒนาการของระบบพลังการผลิตจะเชื่องช้าลงและถูกขัดขวางมิให้เจริญเติบโตโดยอุปสรรคอันเกิดจากความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินนั่นเอง จึงเกิด “การพังทลาย” เพื่อที่จะเปิดทางให้พลังการผลิตขยายตัวต่อไปได้อีก คนงานซึ่งเป็นผู้ทำงานในฐานะชนชั้นหนึ่งจะปลดปล่อยพลังซึ่งเป็นศักยภาพของตนในแรงงานสังคมด้วยการปฏิวัติ ในแง่นี้การปฏิวัติของคนงานถือว่าการกระทำเชิงสร้างสรรค์ เนื่องจากเป็นการกระทำที่ปลดปล่อยพลังการผลิต ออกจากอุปสรรคขัดขวางการปฏิวัติของ

กรรมกรเป็นการกำจัดอุปสรรคต่าง ๆ ที่ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินของนายทุนที่มีต่อประสิทธิภาพของสังคม ฉะนั้น ทฤษฎีของมาร์กซ์จึงมิใช่เป็นเพียงทฤษฎีเกี่ยวกับเทคโนโลยี ความตึงเครียด (ขัดแย้ง) ระหว่างพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินมิใช่เพียงการขาดการปรับตัวระหว่างการประดิษฐ์คิดค้นทางด้านเทคนิค กับการนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมอย่างเดียว แต่ทฤษฎีของมาร์กซ์นั้น เป็นไปไม่ได้ที่จะประเมินพลังการผลิตของสังคมออกจากความสัมพันธ์ทางกฎหมาย เป็นไปไม่ได้ที่จะประเมินพลังการผลิตเฉพาะในรูปของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและเทคโนโลยีแต่เพียงล้วน ๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับสังคมจะทำให้ได้อย่างมากก็คือสามารถคาดคะเนศักยภาพของเทคโนโลยีหนึ่ง ๆ ในกรอบของความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่ไม่เหมือนกันเท่านั้น ฉะนั้น คำอธิบายในทางเทคนิคล้วน ๆ จึงไม่เพียงพอที่จะ “ปลดปล่อย” พลังการผลิต และดังนั้นคาร์ล คอว์ว จึงได้สรุปความเห็นของมาร์กซ์ไว้ว่า “พลังแห่งการต่อต้านของเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของชนชั้นและพลังการต่อต้านในองค์กรของชนชั้นที่รวมตัวกันทางเศรษฐกิจและการเมืองในการรักษาไว้ซึ่งเงื่อนไขต่าง ๆ จึงมีมากกว่าที่พวกเทคโนโลยีแครด จะนึกถึง”⁷

ดังนั้น มาร์กซ์จึงได้แบ่ง “วิธีการผลิต” ออกเป็นสองส่วน คือ ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่คงที่ และพลังการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินอาจทำให้พลังการผลิตเจริญก้าวหน้าหรือเสื่อมช้าลงก็ได้ ศักยภาพของพลังต่าง ๆ เหล่านี้มีอาจวัดได้ด้วยการคำนวณตัวเลขทางเทคนิคแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น อย่างไรก็ตามมนุษย์เราก็สามารถปลดปล่อยศักยภาพได้ด้วยการกำจัดความสัมพันธ์ที่เป็นอุปสรรคต่อศักยภาพของพลังเหล่านี้

เมื่อได้ขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ลุ่่วงไปแล้ว รวมทั้งได้สร้างสรรค์ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินแบบใหม่ และยึดหยุ่นมากกว่าเดิมขึ้นมาได้แล้ว พลังการผลิต และกิจกรรมของมนุษย์ในรูปแบบใหม่ ๆ จึงจักสามารถพัฒนาไปได้อย่างดี “วิธีการผลิต” จะเปลี่ยนแปลงไปในขณะที่พลังการผลิตที่คลี่คลายขยายตัวไปเรื่อย ๆ จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์แห่งการผลิตตามระเบียบแบบแผน เมื่อ “วิธีการผลิต” เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางสังคม หรือระบบย่อยอื่น ๆ (อาทิเช่น ระบบกฎหมาย การเมือง อุดมการณ์) ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ฉะนั้น ดังที่เราได้กล่าวแล้วว่าทฤษฎีนี้มีความแจ่มชัดที่ยืนยันว่าโครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจะเป็นสิ่งที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมโดยส่วนรวม รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้นด้วย

มาร์กซ์สดีบางคนได้พยายามแก้ต่างแทนมาร์กซ์จากข้อกล่าวหาที่ว่าทฤษฎีของมาร์กซ์เป็นทฤษฎีเศรษฐกิจกำหนด (economic determinism) โดยอ้างถึงจดหมายบางฉบับ

ของเองเกลส์ ซึ่งกล่าวถึงโครงสร้างส่วนบนมีส่วนร่วมกำหนดโครงสร้างพื้นฐาน (เศรษฐกิจ) และอ้างว่ามีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจจัยหลายตัว ดังนั้น พวกเขาจึงคัดค้านทฤษฎีของมาร์กซ์ที่เป็นแบบการประนีประนอมอย่างคลุมเครือ (ทุกสิ่งทุกอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันหมด และไม่อาจกำหนดลำดับความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลได้เลย) ในขณะที่การให้คำอธิบายในทำนองนี้ไม่ปรากฏในสาระของจดหมายของเองเกลส์ เพราะว่าในขณะที่เองเกลส์ยอมรับว่าปัจจัยต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กัน แต่เขาก็ยืนยันด้วยว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมักจะสำแดงให้เห็นความสำคัญของตัวมันเองเสมอใน “การวิเคราะห์ขั้นสุดท้าย” เราสามารถอธิบายเค้าโครงทฤษฎีของเองเกลส์ได้ใน 2 ลักษณะ คือ

- 1) “ลัทธิเศรษฐกิจกำหนด” ในระยะยาว และ
- 2) ปฏิสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ในระยะสั้น

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ปัจจัยเรื่องเวลา มีความสำคัญอย่างยิ่งในทฤษฎีของมาร์กซ์ และโดยที่มาร์กซ์ได้ข้อสรุปทั่วไปจากการศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจในระยะยาวของยุโรปตะวันตก จึงมีพหุข้อสงสัยว่า เหตุใด “ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ” (ตามคำของเองเกลส์) จึงปรากฏในจดหมายของเองเกลส์ว่ามันเป็นปัจจัยที่จักสำแดงความสำคัญของมันออกมาในการวิเคราะห์ขั้นสุดท้าย จากหลักฐานนี้แสดงว่ามาร์กซ์มิใช่ได้ข้อสรุปทั่วไปจากการศึกษาค้นคว้าทุกสังคมและทุกยุคสมัย ตัวอย่างเช่น มิใช่เป็นการศึกษาค้นคว้าโลกตะวันออก หากแต่เป็นการศึกษาค้นคว้าเฉพาะกรณี กล่าวคือ ศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงใน “วิถีการผลิต” ซึ่งเริ่มอุบัติขึ้นระหว่างตอนปลายของยุคกลาง โดยเฉพาะในประเทศอังกฤษ คริสต์ศตวรรษที่ 16 รวมทั้งประเทศยุโรปตะวันตกอีกบางประเทศ มาร์กซ์เขียนไว้ว่า “ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าการสะสมทุนแบบดั้งเดิมจึงมิใช่สิ่งอื่นใด นอกจากเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการแยกผู้ทำการผลิตออกจากปัจจัยการผลิต ดูเหมือนว่ามันเป็นแบบดั้งเดิมและโบราณก็เพราะว่ามันเป็นรูปแบบของการสะสมทุนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเป็นวิถีการผลิตที่สอดคล้องกับยุคสมัยนั้นนั่นเอง”⁹ ในตอนท้ายของการวิเคราะห์ มาร์กซ์เขียนไว้ว่าข้อสรุปของตนมิใช่ข้อสรุปทั่วไป “แม้ว่าเราได้ค้นพบว่าการผลิตแบบทุนนิยมเริ่มอุบัติขึ้น ตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 หรือ 15 แต่มันก็เกิดขึ้นเพียงชั่วครั้งชั่วคราวในลักษณะที่แตกต่างกันในหลาย ๆ ประเทศ รวมทั้งในระยะเวลาที่ต่างกัน โดยเฉพาะตามเมืองต่าง ๆ แถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ยุคสมัยของทุนนิยมเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 16....เฉพาะในประเทศอังกฤษเป็นตัวอย่างที่เรายกขึ้นมาแสดงให้เห็นเป็นแม่แบบ”¹⁰

เราอาจสังเกตเห็นลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์ของทฤษฎีของมาร์กซ์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากคำอธิบายเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นในยุโรปตะวันออก

ตกโดยพิจารณาจากพัฒนาการของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ถูกสรุปไว้ในแถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์¹¹ และจะได้วิพากษ์วิจารณ์ถ้อยคำเหล่านั้นเมื่อถึงคราวจำเป็น หลังจากนั้นจะได้ปรับปรุงแก้ไขทฤษฎีของมาร์กซ์ซึ่งตัวเองได้มีประสบการณ์ในแง่ประวัติศาสตร์ในช่วงปี 1848 ถึง 1871

1. สังคมแบบก่อนทุนนิยมและแบบทุนนิยมต่างก็มีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือการต่อสู้ทางชนชั้น

เมื่อประสิทธิภาพของแรงงานในสังคม ๑ หนึ่งเพิ่มขึ้นถึงจุด ๑ หนึ่งซึ่งสามารถก่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกิน (มากกว่าความต้องการขั้นพียงชีพของผู้ผลิต) ได้แล้ว จะมีคนอีกกลุ่มหนึ่งพยายามหาทางยึดเอาส่วนนั้นไปครอบครอง ฉะนั้นความขัดแย้งในรูปแบบต่าง ๑ จะเกิดขึ้นตามมาเนื่องจากความต้องการในสิทธิเพื่อควบคุมส่วนเกินนั้น

2. สังคมทุนนิยมสมัยใหม่ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ ๑ แทนที่ชนชั้นเก่าแนวโน้มที่สำคัญยิ่งของสังคมทุนนิยมได้แก่การแบ่งแยกระหว่างชนชั้นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ซึ่งก็คือ ชนชั้นกรรมาชีพ และชนชั้นกรรมกร

3. การเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมศักดินาไปสู่ระบบสังคมทุนนิยมมิใช่เป็นผลพวงของสาเหตุภายในสังคมนั้นแต่เพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างที่จะยกขึ้นมาต่อไปนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามาร์กซ์พิจารณาปัจจัยอื่น ๑ ที่เป็นปัจจัยภายนอกระบบด้วย “ชาวอินเดียนและตลาดของคนจีน, อาณานิคมของอเมริกา, กาค้ากับอาณานิคมและการที่ปัจจัยการแลกเปลี่ยนและสินค้าโดยทั่วไปนั้น มีความสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้น ยังผลให้เกิดแรงผลักดันอย่างคาดไม่ถึงต่อการพาณิชย์, การเดินเรือตลอดจนหัตถอุตสาหกรรม ฉะนั้นจึงเป็นการเกื้อหนุนความเติบโตใหญ่ของการปฏิวัติ (ชนชั้นกรรมาชีพที่กำลังรุ่งเรือง) ในสังคมศักดินาที่กำลังเนาเฟะ” นี่เป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งซึ่งแสดงว่าทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมของมาร์กซ์ (ซึ่งกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่าง “พลังการผลิต” กับ “ความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน และได้พยายามชี้ให้เห็นกลไกของความเปลี่ยนแปลงภายในระบบ) มิใช่ทฤษฎีที่พิจารณาเพียงระบบสังคมแบบใด

4. ตลาดใหม่ๆที่เกิดขึ้น ชี้ให้เห็นว่าการผลิตแบบระบบกิลด์นั้นไม่เป็นการเพียงพอ

ในขณะที่ “วิกฤตการณ์” ของระบบทุนนิยมเป็นวิกฤตการณ์ของ “การผลิตมากเกินไป” (overproduction) แต่วิกฤตการณ์ของระบบกิลด์เป็นวิกฤตการณ์ของ “การผลิตน้อยเกินไป” (underproduction) ซึ่งเกิดจากประสบปัญหาทางเทคนิคการผลิตจึงไม่อาจสนองความต้องการของตลาดใหม่ ๑ ที่เกิดขึ้นได้เพียงพอ

5. ระบบการแบ่งงานของการผลิตแบบหัตถอุตสาหกรรมได้เข้าแทนที่การผลิตแบบสมาคมนาชีพเนื่องจากมีความก้าวหน้าทางเทคนิคมากกว่าและดีกว่าเดิม

6. การขยายตัวของตลาดอย่างไม่หยุดยั้ง ตลอดจนอุปสงค์ที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ยังผลให้การผลิตแบบหัตถอุตสาหกรรมไม่เพียงพอแก่ความต้องการ เกิดมีการผลิตแบบอุตสาหกรรมซึ่งเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องจักรไอน้ำและเครื่องจักรอื่น ๆ อุตสาหกรรมขนาดใหญ่สมัยใหม่จึงเข้าแทนที่การผลิตแบบหัตถอุตสาหกรรมในที่สุด

7. ดังนั้นระบุมพีสมัยใหม่จึงเป็นผลิตผลของกระบวนการพัฒนาอันยาวนาน, เป็นกระบวนการต่อเนื่องของการปฏิบัติใน "วิธีการผลิต" และ เครื่องมือในการสื่อสารคมนาคม

8. "แต่ละขั้นตอนของการเจริญเติบโตของระบุมพีมีความก้าวหน้าทางการเมืองเกิดขึ้นด้วยควบคู่กัน"

ระบุมพีในระบบศักดินานั้นเป็นชนชั้นได้ปกครองของพวกศักดินาแต่ได้มีกำลังอำนาจมากขึ้น ๆ จนในที่สุดได้อำนาจทางการเมืองในรัฐสมัยใหม่

9. "ผู้ที่มีอำนาจรัฐสมัยใหม่ก็คือคณะกรรมการบริหารกิจการให้ชนชั้นระบุมพีทั้งหมดนั่นเอง"

10. "ระบุมพีมีบทบาทอย่างมากในการปฏิบัติในขั้นตอนของประวัติศาสตร์" บทบาทนี้สามารถแสดงออกมาในลักษณะของกระบวนการ 2 อย่างคือ

- 1) ทำลายล้างพันธนาการของศักดินาอันยุ่งเหยิงปนเปื้อนที่สามมนุษย์ไว้กับ "สิ่งที่เหนือกว่าโดยธรรมชาติ" และ
- 2) สร้างและปฏิบัติวิธีการผลิตแบบทุนนิยม

11. ภายใต้ระบบทุนนิยม แพทย์ ทนายความ พระ กวี และนักวิทยาศาสตร์หรืออีกนัยหนึ่งคือผู้ที่มีอาชีพที่ใช้ฝีมืออันแต่เดิมคนทั่วไปกล่าวขวัญถึงอย่างกลัวเกรง มาบัดนี้ได้กลายเป็นคนที่ทำงานโดยอาศัยค่าจ้างไปเสียแล้ว

12. "ความต้องการขยายตลาดออกไปตลอดเวลาเป็นแรงกระตุ้นให้ระบุมพีรุกรานไปทั่วทุกมุมโลก ระบุมพีเจ้ายึดครอง, ก่อตั้งนิคมคามและสร้างปัจจัยการสื่อสารทั่วทุกหนทุกแห่ง"

13. ผลการรุกรานของพวกนายทุน คือหัตถกรรมพื้นบ้านพื้นเมืองถูกทำลายลงอย่างย่อยยับ ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ทางสังคมก็ เปลี่ยนแปลงไป มีความต้องการใหม่ ๆ เกิดขึ้นและการที่จะให้ได้มาซึ่งสินค้าใหม่ ๆ เหล่านั้นได้จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยการผลิตแบบนายทุนเหล่านั้น

14. การพึ่งพาตนเองของคนในท้องถิ่นและคนในชาติ ตลอดจนการอยู่อย่างสงบสุขไม่เบียดเบียนกันถูกแทนที่โดยระบบนานาชาติ เกิดกฎขึ้นใหม่ระหว่างชาติคือความที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

15. ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อปัญญาชนเท่า ๆ กับที่มันส่งผลกระทบต่อสินค้าต่าง ๆ ความคิดแบบให้ความเคารพนับถือต่อความสำคัญของปัจเจกชนและความเคารพต่อชนบประเพณีจะกลายเป็นสิ่งที่ล้าสมัยยิ่งขึ้น

16. ประเทศทุนนิยมที่ก้าวหน้ามากกว่าจะผลักดันให้ประเทศที่เจริญก้าวหน้าน้อยกว่ายอมรับเอาวิถีการผลิตแบบทุนนิยมเป็นวิถีหลัก

17. กระจุกตัวจะทำให้ชนบทต้องขึ้นอยู่กับเมืองตลอดไป

18. การกระจุกตัวและการรวมศูนย์ของอุตสาหกรรมจะนำไปสู่การรวมศูนย์ของทางการเมือง “จังหวัดที่เดิมเคยเป็นอิสระ หรืออย่างน้อยไม่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของสหพันธรัฐ (ใช้กฎหมาย เก็บภาษีของตนเอง และมีรัฐบาลเป็นของตนเองอย่างอิสระ) จะถูกผนวกเข้าเป็นชาติเดียวกันโดยมีรัฐบาลเดียว, มีกฎหมายที่บังคับใช้ฉบับเดียวกันและมีผลประโยชน์ของชนชั้นแห่งชาติ...”

19. ในเมืองพลังการผลิตแบบทุนนิยมขัดแย้งกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินแบบศักดินาในระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นพลังการผลิตแบบใหม่ก็จะขัดแย้งกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบนายทุนเช่นเดียวกัน

แนวโน้มนี้จะเป็นวิกฤตการณ์ของระบบทุนนิยมอยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นกลางบอกเหตุแห่งความล่มสลายของระบบ วิกฤตการณ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่จะนำไปสู่การทำลายล้างสินค้าต่าง ๆ อย่างขนานใหญ่เพียงอย่างเดียว แต่ยังนำไปสู่การทำลายล้างพลังการผลิตที่ดำรงอยู่อีกด้วย

20. เครื่องจักรและอุตสาหกรรมสมัยใหม่จะทำให้งานสูญเสียลักษณะเฉพาะตัวของมัน และคนงานก็ย่อมจะสูญเสียความประทับใจที่จะทำงานตามไปด้วย คนงานจะกลายเป็นเพียงส่วนประกอบของเครื่องจักรเท่านั้น

21. เมื่ออุตสาหกรรมสมัยใหม่เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ งานของมนุษย์เราจะถูกแทนที่โดยการทำงานของสตรีและเด็ก ๆ เพิ่มมากขึ้น

22. อุตสาหกรรมสมัยใหม่จะค่อย ๆ กำจัดชนชั้นเก่า ๆ ตลอดจนชนชั้นกลางสิ้นไป ผู้ผลิตทางด้านหัตถอุตสาหกรรม, ผู้ค้าย่อย, หัตถกรรมและชาวนา จะกลายเป็นชนชั้นไร้สมบัติไป

23. คนงานจะต้องผ่านระยะต่าง ๆ ของการพัฒนาในการต่อสู้กับกรรมพี

24. ในตอนแรกพวกเขาต่อสู้แบบตัวใครตัวมัน ต่อมาการต่อสู้ของคนงานในโรงงานจะเกิดขึ้นโดยทั่วไป และแล้วคนงานในสาขาอาชีพเดียวกันจะรวมตัวกันภายในแต่ละท้องถิ่นในระยะแรก ๆ การรวมกันอย่างเป็นทางการของคนที่บรรลุผลสำเร็จมิใช่เกิดจากความประสงค์ของพวกเขาเอง “หากแต่เป็นผลลัพธ์ของการรวมตัวของพวกกรรมพีซึ่งจักต้องระดมพวกชนชั้นไร้สมบัติเข้าด้วยกันเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองของตน” นานเข้าความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างคนงานกับนายทุนจะเพิ่มมากขึ้น ชนชั้นคนงานจะคำนึงถึงผลประโยชน์แห่งชนชั้นตนมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งมันได้แปรเปลี่ยนจาก “ชนชั้นในตัวของมันเอง” (class-in-itself) เป็น “ชนชั้นเพื่อชนชั้นของตนเอง” (class-for-itself) แม้ว่าแนวโน้มแบบนี้จะถูกต่อต้านโดยการแข่งขันระหว่างคนงานด้วยกันเอง แต่เอกภาพของพวกเขาจะค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ จนแข็งแกร่ง และพวกเขาสามารถจัดองค์กรเพื่อจัดตั้งเป็นชนชั้นขึ้นได้ กล่าวคือก่อตั้งพรรคการเมืองของตนได้นั่นเอง

25. ความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมทำให้ชนชั้นปกครองทั่วทั้งหมดยกเว้นเข้าสู่ชนชั้นกรรมมาชีพ ชนชั้นปกครองบางส่วนโดยเฉพาะปัญญาชนกรรมพีซึ่งมีความเข้าใจการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์จะเข้าร่วมกับชนชั้นกรรมมาชีพ

26. “ในบรรดาชนชั้นทั้งหมดที่ต้องต่อสู้กับชนชั้นกรรมพีในปัจจุบันนั้นมีชนชั้นกรรมมาชีพเพียงชนชั้นเดียวที่ต่อสู้ในลักษณะปฏิวัติอย่างแท้จริง ชนชั้นอื่น ๆ มีแต่จะเสื่อมทรามลงและสูญสลายไปพร้อม ๆ กับการเติบโตของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตามชนชั้นกรรมมาชีพยังคงเป็นผลิตผลที่มีลักษณะเฉพาะมากที่สุดของระบบอุตสาหกรรม”

27. สมาชิกของกรรมมาชีพพเนจร (lumpenproletariat) ซึ่งนับว่าเป็นชนชั้นต่ำสุดของสังคม นั่นคือ เป็นพวกว่างงาน, อยู่ในสภาพตกต่ำ และเป็นพวกอาชญากร โน้มเอียงที่จะกลายเป็น “เครื่องมือรับใช้อำนาจฝ่ายปฏิวัติ”

28. “ความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมซึ่งกรรมพีได้เสริมสร้างขึ้นมาอย่างไม่สมัครใจและอย่างเฉื่อยชาจะเป็นสิ่งที่ทดแทนการโดดเดี่ยวคนโดยการแข่งขันกันกับการรวมตัวอย่างปฏิวัติของกรรมกรด้วยการสมาคม..... ฉะนั้นกรรมพีได้ทำการขุดหลุมฝังศพของตนเอง ความล่มจมของกรรมพีและชัยชนะของชนชั้นกรรมมาชีพจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เท่า ๆ กัน”

29. “ชนชั้นกรรมมาชีพจะใช้ความได้เปรียบทางการเมืองของตนอย่างมีระเบียบแบบแผนค่อยเป็นค่อยไป, เพื่อยึดครองทุนจากพวกกรรมพี, เพื่อยึดกุมปัจจัยการผลิตทั้งหมดเป็นของรัฐ (นี้หมายถึงว่ากรรมมาชีพ) ได้รวมตัวกันเป็นชนชั้นปกครองแล้ว) และเพื่อที่จะเพิ่มพลังการผลิตของมวลชนให้เร็วที่สุด”

30. เมื่อชนชั้นกรรมาชีพได้กลายเป็นชนชั้นปกครองแล้ว “และได้ล้มเลิกระบบการผลิตแบบเก่าสิ้นไปดังนี้แล้ว - ชนชั้นกรรมาชีพก็จะเลิกล้มระบบชนชั้น ดังนั้นจึงเท่ากับว่าได้ยกเลิกการปกครองของตนเองในฐานะชนชั้นอีกด้วย”

31. สังคมกรรมพีแบบเก่าซึ่งมีชนชั้นต่าง ๆ และความขัดแย้งระหว่างชนชั้น จะถูกแทนที่โดยการสมาคมกันซึ่งพัฒนาการอย่างเป็นอิสระของความผูกพันสมาคมกันแต่ละอัน จะนำไปสู่พัฒนาการอย่างเป็นอิสระของการสมาคมทั้งมวล” มาร์กซ์เชื่อว่าการยกเลิกชนชั้นและความขัดแย้งระหว่างชนชั้นจะนำไปสู่การสลายตัวของรัฐด้วย ทั้งนี้เพราะว่าสถาบันนี้ (รัฐ) เป็นสิ่งที่กำเนิดขึ้นไปสังคมที่มีชนชั้นจึงไม่มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติอีกต่อไปในสังคมที่ปราศจากชนชั้น

รัฐ

มาร์กซ์และเอนเงิลส์เชื่อว่ารัฐเป็นอำนาจของมวลชนชนิดพิเศษซึ่งได้รับการจัดตั้งเป็นสถาบันหนึ่ง และ “ไม่เหมือนกับองค์กรของประชาชนเองในฐานะพลังที่ติดอาวุธอย่างหนึ่งอีกต่อไปแล้ว”¹² สถาบันนี้อาจจะไม่ดำรงอยู่เสมอไป และมันก็ไม่ปรากฏอยู่ในสังคมทุก ๆ สังคมในยุคสมัยของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ แน่ละ แม้แต่สังคม “ปฐมสหการ” (primitive communal) ซึ่งเอนเงิลส์ได้พรรณนาไว้ในหนังสืออันมีชื่อเสียงของเขาเกี่ยวกับกำเนิดของรัฐ ยังมีอำนาจบางอย่างของมวลชนที่คนบางคนมีอำนาจ ในบางโอกาสเพื่อวัตถุประสงค์บางประการ แต่อำนาจนี้ฝังรากลึกลงในมวลชนทั้งหมดเพื่อว่าการช่วงชิงอำนาจดังกล่าวโดยบุคคลบางคนหรือบางกลุ่มอันเป็นการขัดต่อเจตจำนงของประชาชนจะได้ไม่เกิดขึ้น เอนเงิลส์อธิบายเงื่อนไขทางสังคมซึ่งรัฐเป็นสถาบันหนึ่งโดยที่มีสมาชิกของสังคมจำนวนหนึ่งมีอำนาจบางอย่างที่แน่นอน เอนเงิลส์ได้อาศัยงานเขียนของมอร์แกน (Lewis Henry Morgan) และนักมานุษยวิทยาคนอื่น ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นพื้นฐาน

มวลชนจะเลือกตั้งหรือแต่งตั้งขุนพลและผู้นำคนอื่น ๆ ของตน อีกทั้งพวกเขา ยังมีสิทธิที่จะถอดถอนคนเหล่านี้ออกจากตำแหน่ง สมาชิกของเผ่าประกอบด้วยผู้นำเหล่านี้ ซึ่งมีอำนาจอันจำกัดชั่วคราวและมีช่วงระยะเวลาที่อยู่ในอำนาจจำเพาะเจาะจง “ซึ่งจะจัดให้มีการหารือกันในบรรดามวลชน อันแวดล้อมไปด้วยสมาชิกอื่น ๆ ของเผ่าซึ่งมีสิทธิที่เข้าร่วมอย่างเสรีในการถกเถียงอภิปราย ในขณะที่คนอื่น ๆ ก็พร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นของเขา แต่การตัดสินใจนั้นขึ้นอยู่กับสภาของเผ่า ตามกฎแล้วทุก ๆ คนมีสิทธิเรียกร้องให้ที่ประชุมพิจารณาข้อคิดเห็นของตนได้ สตรีที่มีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นของตนได้ ในหมู่ชนอิโรควอยส์ (ชาวอินเดียนแดงในทวีปอเมริกาเหนือ) นั้น การตัดสินใจขั้นสุดท้ายจะต้องเป็นเอกฉันท์เช่นเดียวกับในหมู่ชนชาวเยอมนัน”¹³ องค์กรที่มีอำนาจหน้าที่เช่นนี้จะเป็นผู้ตัดสินกรณี

พิพาททุกอย่างที่เกิดขึ้นในสังคม อีกทั้งยังมีหน้าที่จัดการกับความขัดแย้งกับชนเผ่าอื่นด้วย องค์การทางการเมืองของสังคมจึงมีความสอดคล้องกับเงื่อนไข หรือสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ ประชาชนก็อยู่กันอย่างกระจัดกระจายไม่หนาแน่น และ “การแบ่งงานมีลักษณะแบบโบราณอย่างแท้จริง กล่าวคือ มีแต่เพียงการแบ่งงานระหว่างชายและหญิงเท่านั้น บุรุษทำหน้าที่ต่อสู้ในศึกสงครามออกไปล่าสัตว์และหาปลา หาอาหาร และทำเครื่องมือที่จำเป็นในการดำรงชีพ ส่วนสตรีก็ดูแลบ้านเรือน เตรียมอาหารการกิน เสื้อผ้า และเย็บซุนเสื้อผ้า เป็นต้น รวมความแล้วทั้งบุรุษและสตรีต่างก็มีหน้าที่จำเพาะของตนอันแน่นอน กล่าวคือบุรุษทำงานอยู่ในป่า ส่วนสตรีก็ทำงานบ้าน ทั้งสตรีและบุรุษต่างก็มีเครื่องมือของตนในการทำงาน ฝ่ายชายมีอาวุธในการล่าสัตว์และหาปลา ส่วนหญิงมีเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน.....สิ่งที่คนในสังคมสร้างขึ้นและได้อาศัยใช้ร่วมกันในฐานะเป็นทรัพย์สินรวมอันได้แก่ บ้านเรือน เรือกสวน ไร่นา และเรือ”¹⁴ นั่นคือ สังคมที่ปราศจากทรัพย์สินส่วนตัวไม่ว่าจะเป็นที่ดิน หรือทรัพย์สินเพื่อใช้ ในการผลิตอื่น ไม่มีคนรวย-คนจน ไม่มีผู้ปกครองหรือผู้อยู่ใต้ปกครอง

ในที่สุด เมื่อรัฐอุบัติขึ้นในสังคมต่าง ๆ ที่แน่นอน (เองเกลส์ย้อนกล่าวถึง พัฒนาการของรัฐในหมู่พวกชาวเอเชนส์ ชาวโรมัน พวกเซลท์ส และชาวเยอรมัน) ซึ่งมีใช้เกิดจากอำนาจภายนอกเข้าไปรุกราน และก็มีใช้เกิดจากการตระหนักถึงเหตุผลหรือความคิดตาม ทฤษฎีของเฮเกล หากแต่เป็นผลลัพธ์ของพัฒนาการแห่งสังคมในช่วงระยะที่แน่นอน และเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับทรัพย์สินส่วนบุคคลที่เกี่ยวกับปัจจัยการผลิต, การตกผลึกของชนชั้นต่าง ๆ รวมทั้งความขัดแย้งแห่งชนชั้น ทรัพย์สินส่วนบุคคลและความไม่เสมอภาคในการครอบครอง โภคทรัพย์ ก่อให้เกิดการจัดช่วงชั้นของคนในสังคม ตลอดจนความแตกร้างทางชนชั้นซึ่งเป็นการทำลายความเป็นปึกแผ่นของสังคมโดยส่วนรวม ฉะนั้นรัฐก็คือ “การยอมรับว่าสังคมนี้ได้ ผูกพันตัวของมันเองเข้ากับความขัดแย้งที่มีอาจแก้ไขได้ และแตกร้างเป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างไม่อาจปรองดองกันได้ ซึ่งรัฐเองก็ไร้พลังอำนาจที่จะขจัดปิดเป่าออกไปได้ แต่เพื่อว่าความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันเหล่านี้จักไม่สูญสลายไป รวมทั้งเป็นการทำลายสังคมให้สูญสิ้นไปในการต่อสู้ อย่างไร้ค่า (ชนชั้นต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ) อำนาจ ๆ หนึ่งซึ่ง อยู่เหนือสังคมอย่างเห็นได้ชัดก็จะกลายเป็นอำนาจที่จำเป็นขึ้นมาเพื่อจัดการผ่อนคลายความขัดแย้งและจัดการให้มันอยู่ในขอบเขตของ “ระเบียบแบบแผน” และอำนาจนี้เกิดขึ้นจากสังคม แต่ ทว่ามันอยู่เหนือสังคม และนับวันจะปลิดตัวของมันเองให้เห็นห่างจากสังคมมากขึ้น-นี้แหละคือ รัฐ”¹⁵

ความขัดแย้งทางชนชั้นจะทำลายล้างความเป็นเอกภาพของสังคม แล้วจากนั้น รัฐจะกลายเป็นสิ่งจำเป็นเสมือนตั้งเครื่องมือในการบังคับนั่นเอง ต่อจากนั้นวิธีการต่าง ๆ ที่รุนแรงจะตกอยู่ในความควบคุมของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหากมิใช่ชนชั้นที่ครอบครองทรัพย์สิน แล้วละก็จะเป็นการควบคุมของชนชั้นที่มีทรัพย์สินในที่สุด รัฐและสถาบันของรัฐทั้งหมดจะรับใช้ชนชั้นที่มีทรัพย์สินและคอยตรวจสอบดูแลมวลชนที่ไร้สมบัติ และนี่ย่อมหมายถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกันกับทาสในสมัยโบราณ ทาสติดที่ดินในยุคศักดินา และผู้ยังชีพด้วย ค่าจ้างในระบบทุนนิยมนั่นเอง ในสังคมที่มีชนชั้นทุน ๆ สังคม เครื่องมือในการสร้างอำนาจทางการเมืองถูกสร้างขึ้นเพื่อพิทักษ์อำนาจทางเศรษฐกิจของชนชั้น ที่มีทรัพย์สิน

หน้าที่ของรัฐในการบังคับและปราบปรามจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้น เมื่อความขัดแย้งทางชนชั้นมีความเข้มข้นมากขึ้น ตลอดจนมีภัยอันตรายจากการปฏิวัติมากขึ้น

“พลังของมวลชนนี้บังเกิดขึ้นในทุก ๆ รัฐ ไม่เพียงแต่ก่อปรด้วยชายฉกรรจ์ที่เป็นทหาร แต่ยังมีสิ่งที่เป็นวัตถุ, คุกตะราง ตลอดจนสถาบันต่าง ๆ ที่ใช้บังคับทุกรูปแบบ ซึ่งไม่ปรากฏในสังคม (โบราณ) มันอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่สำคัญเหลือเกินในสังคมที่ปราศจากความเป็นปฏิปักษ์ทางชนชั้น...ดังเช่นในสหรัฐอเมริกาในบางกาลและบางแห่งแต่มันจะยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อความเป็นปฏิปักษ์ทางชนชั้นภายในรัฐมีความแหลมคมมากขึ้น และรัฐที่อยู่ติดกันมีประชากรหนาแน่นมากขึ้น มองดูยุโรปในปัจจุบันนี้ซิ การต่อสู้ทางชนชั้นและการแข่งขันเพื่อเอาชนะกันยังผลให้พลังของมวลชนอ่อนแอลงจนเป็นการคุกคามสังคมทั้งสังคมให้พินาศย่อยยับ...”¹⁶ เราจะสังเกตเห็นได้ว่า ในที่นี้แม้ว่าเองเกลส์ได้กล่าวถึงการแข่งขันเพื่อเอาชนะกันในฐานะที่เป็นสิ่งที่เสริมให้เกิดการค้ำจุนและการเติบโตใหญ่ของเครื่องมือในการปราบปรามของรัฐก็ตาม แต่เขาก็กังมือว่ามันเป็นปัจจัยที่สำคัญน้อยกว่าความขัดแย้งทางชนชั้นภายในสังคม รัฐมิได้อยู่ “เหนือ” ชนชั้นต่าง ๆ เพื่อทำการประนีประนอมพวกเขา หากแต่รัฐจะรับใช้ชนชั้นหนึ่งเพื่อให้ชนชั้นที่มีพลังอำนาจทางเศรษฐกิจนี้ครอบงำชนชั้นอื่น ๆ ต่อไป นี่เป็นสิ่งที่จริงในสาธารณรัฐแบบประชาธิปไตยเช่นกัน” ซึ่งในเงื่อนไขสังคมสมัยใหม่ของเราได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ยิ่งขึ้น ๆ และมันเป็นรูปแบบของรัฐที่ซึ่งการต่อสู้เด็ดขาดขั้นสุดท้ายระหว่างชนชั้นกรรมมาชีพกับกรรมพิจักสามารถเกิดขึ้นได้-รัฐประชาธิปไตยจะไม่ยอมรับความแตกต่างของทรัพย์สินอย่างเป็นทางการอีกต่อไป ต่อจากนี้ โภคทรัพย์ก็จะใช้พลังอำนาจของมันโดยปริยาย ในสองลักษณะ คือ โดยการคอร์รัปชันของ ข้าราชการ ซึ่งตัวอย่างที่เป็นแม่แบบก็คืออเมริกาและโดยการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลกับตลาดหุ้น...”¹⁷

กล่าวโดยสรุปคือรัฐเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมจำเพาะบางอย่างซึ่งยังผลให้เกิดความแตกร้าวของสังคมจนกระทั่งเกิดชนชั้นต่าง ๆ ขึ้น ฉะนั้นรัฐจึงเป็นสิ่งจำเป็นตราบเท่าที่ความแตกร้าวนั้นยังคงดำรงอยู่ หากชนชั้นและความขัดแย้งทางชนชั้นถูกลบล้างออกไปจากสังคมแล้ว รัฐก็จะไม่มีควมจำเป็นต้องมียู่อีกต่อไป นี่มิใช่ทัศนะของอนาคตข้างหน้า หากแต่เป็นสิ่งที่เป็นจริงที่เป็นไปได้ “ปัจจุบัน เรากำลังเคลื่อนไปสู่ระยะแห่งพัฒนาการแห่งการผลิตที่ซึ่งการดำรงอยู่ของชนชั้นต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นอีกแล้ว อีกทั้งยังเป็นอุปสรรคขัดขวางการผลิตอีกด้วย ชนชั้นต่าง ๆ จะต้องถูกล้มเลิกไปอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ มันที่มันเกิดขึ้น รัฐก็ต้องล้มเลิกไปพร้อม ๆ กับมันด้วย สังคมที่มีการจัดระบบการผลิตแบบใหม่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ผลิตโดยเสรีและมีความเสมอภาคกันจะนำสถาบันของรัฐทั้งหมดเข้าไว้ในพิพธิภณท์ที่เก็บของโบราณรวมกับล้อปั่นด้ายและขวานสำริด”¹⁸ ฉะนั้น มาร์กซ์และเอนเงิลส์จึงเชื่อว่ากระบวนการนี้จะเกิดขึ้นเป็นจริงเมื่อทั้งสองได้ตีพิมพ์ แถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์

ตั้งแต่การตีพิมพ์ แถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ จนกระทั่งถึงความล้มเหลวของสหการแห่งปารีส นับได้กว่า 20 ปีผ่านไป ในระหว่างนั้น ทั้งมาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้สั่งสมประสบการณ์บางอย่าง ซึ่งทำให้ทั้งสองยอมรับว่าหลักการที่ได้วางไว้เมื่อปี 1848 จำเป็นต้องมีการแก้ไขและปรับปรุงเสียใหม่ ในปี 1872 เขาทั้งสองได้ร่วมกันจัดพิมพ์แถลงการณ์ฉบับใหม่ที่ไต่บันทึกลงในอารัมภบทฉบับภาษาเยอรมันว่า ในขณะที่หลักการโดยทั่วไปของแถลงการณ์ฯ ยังคงถูกต้องเช่นเดิม แต่ “การประยุกต์ใช้หลักการต่าง ๆ ในทางปฏิบัติ (ในทุกสถานที่และทุกเวลา) ก็ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ในขณะนั้นด้วย”¹⁹ อย่างไรก็ตาม ได้มีการแก้ไขที่สำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับพัฒนาการของสิ่งสามสิ่งดังนี้ คือ

- 1) ความจำเริญเติบโตทางอุตสาหกรรมนับตั้งแต่ได้ตีพิมพ์แถลงการณ์ฯ
- 2) ประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิวัติในฝรั่งเศสและเยอรมันในปี 1848 และ
- 3) ประสบการณ์เกี่ยวกับสหการแห่งปารีสในปี 1871

ดังนั้น มาร์กซ์จึงอาศัยงานเขียนของตนคือสงครามกลางเมืองในฝรั่งเศส ซึ่งเขียนขึ้นภายหลังกสหการแห่งปารีส เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องดังนี้ “...ชนชั้นกรรมกรไม่อาจควบคุมสถาบันและองค์กรของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวได้ แต่จะต้องสามารถพลิกแพลงใช้มันให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตนให้ได้”²⁰ มาร์กซ์ได้ทำการคาดการณ์ข้อสรุปของตนในทำนองนี้ไว้ในบทความความบรรลุแบร์ที่ 18 ของหลุยส์โบนาปาร์ต ในจดหมายที่มีไปถึงคูเกิลมานน์เมื่อวันที่ 12 เมษายน 1871 ระหว่างที่มีการจัดตั้งสหการแห่งปารีส มาร์กซ์ได้อธิบายถึงทัศนะของตนที่สรุปได้ในช่วง 20 ปีก่อนหน้านั้นว่า “หากคุณได้อ่านบทสุดท้ายของหนังสือบรรลุแบร์ที่ 18 ของหลุยส์

โยนาปาร์ต คุณจะพบว่าผมได้กล่าวถึงความพยายามที่จะทำการปฏิวัติฝรั่งเศสครั้งต่อไปว่าจะไม่เหมือนครั้งก่อน ๆ (คือเพียงเปลี่ยนแปลงสถาบันทางทหารและการปกครองจากมือหนึ่งไปยังอีกมือหนึ่ง) หากแต่จะเป็นการทำลายมันทิ้งไปเสีย และนั่นคือเงื่อนไขเบื้องต้นของการปฏิวัติอันแท้จริงของผู้คนทั้งมวลบนภาคพื้นยุโรป”²¹ คำว่า “บทภาคพื้นยุโรป” เป็นตัวเน้นที่ย้ำถึงข้อเท็จจริงที่ว่ามาร์กซ์ได้ระบุถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ใช้กับข้อเสนอของเขาอย่างชัดเจน การปฏิวัติทุกครั้งไม่จำเป็นต้องมีการต่อสู้อย่างรุนแรงเสมอไป แต่จะเกิดขึ้นเมื่ออำนาจการปกครองของรัฐพัฒนาไปอย่างมาก ฉะนั้นมาร์กซ์จึงบันทึกไว้เมื่อ ค.ศ. 1872 ว่า “บรรดาคนงานอาจจะหวังที่จะรักษาจุดมุ่งหมายของตนไว้โดยวิถีทางอันสันติ” ในประเทศบางประเทศ เช่น อังกฤษ สหรัฐ และฮอลแลนด์²²

อย่างไรก็ตาม ในการปฏิวัติทุกครั้ง มาร์กซ์เชื่อมั่นว่าการยึดอำนาจโดยชนชั้นกรรมาชีพ อาจจะสัมพันธ์กันระยะผ่านที่เรียกว่า เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ ถึงแม้ว่าแนวความคิดนี้จะอนุমানในทางตรงกันข้ามกับแถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ก็ตาม แต่คำว่าเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพที่มาร์กซ์นำมาใช้ครั้งแรกปรากฏอยู่ในจดหมายถึง Weydemeyer เมื่อปี 1852 ซึ่งมาร์กซ์เขียนไว้ว่า “สิ่งใหม่ที่ผมได้กระทำลงไปเพื่อที่จะพิสูจน์ว่า : การต่อสู้ทางชนชั้นจำเป็นจะต้องนำไปสู่ เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ;.....”²³ แนวความคิดของมาร์กซ์ในเรื่องนี้มักจะได้รับการอธิบายอย่างผิดพลาดจากคนรุ่นหลังมากกว่าแนวความคิดอื่น ๆ ของมาร์กซ์

ต่อมามาร์กซ์ได้ขยายความแนวคิดเกี่ยวกับเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพไว้ในหนังสือ วิพากษ์แผนการโกธา (*Critique of the Gatha Program*) เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1875 * มาร์กซ์ได้อธิบายระยะเปลี่ยนผ่านจากทุนนิยมไปสู่สังคมนิยมไว้ดังต่อไปนี้ “ระหว่างสังคมนิยม และสังคมนิยมคอมมิวนิสต์นั้นจะปรากฏว่าเป็นระยะผ่านของการแปลงรูปแบบปฏิวัติของระบบหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่ง เทียบเคียงกับระยะดังกล่าวจะมีระยะเปลี่ยนผ่านทางการเมืองซึ่งรัฐไม่อาจเป็นสิ่งที่อื่นไปได้ นอกจากจะเป็นเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพที่ปฏิวัติ (revolutionary dictatorship of the proletariat) แต่ทว่าก่อนที่จะเกิดสหภาพแห่งปารีส ยังไม่มีปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์อันเป็นรูปธรรมที่สามารถนำมาเป็นตัวอย่างของเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพได้ ฉะนั้นสหภาพแห่งปารีสจึงเป็นแบบอย่างของเผด็จการชนชั้นกรรมาชีพ ในพิธีเฉลิมฉลองครบรอบ 20 ปีของสหภาพแห่งปารีสเมื่อ ค.ศ. 1891 เองเกิลส์ได้เขียนคำนำไว้ในสงครามกลางเมืองในฝรั่งเศส ว่า “.....หากคุณปรารถนาจะทราบว่าเป็นเผด็จการอย่างไรเหมือนกับสิ่งใด ก็จงดูสหภาพแห่งปารีสเกิด นั่นแหละคือ เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ”²⁴

จากการเปรียบเทียบสหภาพแห่งปารีสกับเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพที่เอ็งเกิลส์ได้เสนอไว้ นั้น คงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าคำ ๆ นี้หมายถึงอะไร สหภาพแห่งปารีสได้อาศัยความสนับสนุนของเสียงข้างมากซึ่งถูกกำหนดโดยการใช้สิทธิเลือกตั้งทั่วไป (universal suffrage) การยอมรับสิทธิของประชาชนที่จะให้มีการเลือกตั้งผู้แทนของตน บ่อยครั้ง หมายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มที่ในการดำเนินงานของ “เผด็จการ” สหภาพแห่งปารีส ดำเนินงานไปได้โดยผ่านองค์กรที่ได้รับการเลือกตั้งโดยอาศัยการเลือกของประชาชนและขึ้นอยู่กับความเห็นของสาธารณชน ความเห็นของสาธารณชนดำรงอยู่ได้โดยมีสิ่งทีเรียกว่า recall คือสิทธิที่จะถอดถอนผู้แทนของประชาชนที่พวกเขาเลือกเข้าไป การที่มาร์กซ์ยกย่องการดำเนินงานของสหภาพแห่งปารีสแสดงให้เห็นอย่างไม่ต้องสงสัยว่าเขาไม่นิยมชมชอบการยกเลิกสิทธิในการเลือกตั้งทั่วไปโดยใช้การปกครองของพรรคการเมืองพรรคเดียวยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ดูเหมือนว่ามาร์กซ์และเอ็งเกิลส์ได้ถือว่าเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพกับเผด็จการของพรรค ๆ เดียวเหนือคน ๆ อื่นของประชาชนเป็นสิ่งเดียวกันขอให้ผู้อ่านพิจารณาข้อความต่อไปนี้ “ชาวคอมมิวนิสต์ไม่ได้ก่อตั้งพรรคการเมืองแยกออกมา อย่างเป็นทางการต่อพรรคการเมืองของชาวกรรมกรอื่น ๆ พวกเขามีได้มีผลประโยชน์แตกต่างและแยกออกจากกรรมาชีพโดยส่วนรวม”²⁵

จากการอภิปรายข้างบน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าจากจุดยืนของมาร์กซ์ ความขัดแย้งทางชนชั้นจะนำไปสู่การปฏิวัติและเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพอันเป็นช่วงระยะเวลาเปลี่ยนผ่านที่เป็นช่วงระยะเวลาของประชาธิปไตยซึ่งอาจมีความจำเป็นต้องปราบปรามศัตรูทางชนชั้น ในบางที่โดยเฉพาะบนภาคพื้นยุโรปทั่วโลกแบบประชาธิปไตยไม่อาจถูกยึดครองได้อย่างง่ายดายแต่จะต้องถูกบดขยี้ไป ส่วนในที่อื่น ๆ เช่น อังกฤษ การเปลี่ยนผ่านแบบรัฐสภาจากทุนนิยมไปสู่สังคมนิยมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และในทุกสถานที่ เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพจักนำไปสู่ “การสูญสลาย” (เหือดหาย) ไปของรัฐ นี่คือการอนุমানเชิงตรรกะจากแถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์ เช่นเดียวกับการยกย่องของมาร์กซ์ต่อสมาชิกของสหภาพแห่งปารีส ซึ่งถือว่าการปกครองของพวกเขาเป็นการปกครองเพียงชั่วคราว อำนาจหน้าที่ของพวกเขา ซึ่งต้องอาศัยเจตจำนงของประชาชนจะเป็นช่วงระยะเวลาผ่านในตัวของมันเอง ในระยะที่อำนาจของพวกเขาอาจเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นมากขึ้น ในเวลาต่อมา อำนาจของพวกเขาอาจหมดสิ้นไปอย่างช้า ๆ และการปกครองโดยคนเหนือคนอื่น ๆ จะถูกแทนที่โดยการบริหารจัดการเกี่ยวกับสิ่งของ (วัตถุ)

ประเมินค่าข้อเสนอทางทฤษฎีของมาร์กซ์

ในส่วนนี้ เราจะอภิปรายข้อเสนอทางทฤษฎีที่สำคัญของมาร์กซ์

1. ความสัมพันธ์ของการผลิตทั้งหมดก่อให้เกิดปริณทณอันสำคัญของสังคม และรากฐานทางเศรษฐกิจของสังคมนั้น ๆ ด้วย รากฐานทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดลักษณะของสังคมโดยส่วนรวมเท่า ๆ กับเป็นสิ่งที่กำหนดความคิดจิตใจของคนในสังคมนั้นด้วย
2. ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งสังคม ๆ หนึ่งโดยส่วนรวมได้ประสบพบ ผ่านไป เป็นสิ่งที่ขึ้นต่อความตึงเครียดระหว่างพลังการที่พัฒนาไปกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินที่ดำรงอยู่
3. ความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างนายทุนและคนงาน เป็นการสำแดงออกใน ปริณทณทางเศรษฐกิจ, การเมือง และอื่น ๆ เกี่ยวกับความขัดแย้งอย่างเป็นรูปธรรมของผล ประโยชน์ระหว่างชนชั้นทั้งสอง

การอภิปรายเกี่ยวกับแนวคิดของมาร์กซ์เรื่องวิธีการผลิตแบบทุนนิยมและการ วิเคราะห์เรื่อง “พลังการผลิต” และ “ความสัมพันธ์ของการผลิต” มีความหมายอันแน่นอนเป็นที่ กระจางชัดที่มาร์กซ์ตั้งใจไว้แล้ว อย่างไรก็ตาม การวิพากษ์วิจารณ์ที่มักจะกล่าวถึงบ่อย ๆ ก็ คือการวิจารณ์เกี่ยวกับแนวคิดของมาร์กซ์ที่เป็นนิยามในการทำงานที่แยกออกมา มิลล์ส (C. Wright Mills) อ้างว่า “องค์การทางด้านสถาบันของสังคมนรวมทั้งความสัมพันธ์ของการผลิตได้ แทรกตัวเข้าไปในการใช้เทคโนโลยีและพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์อย่างลึกซึ้ง เป็นที่แน่นอน รวมทั้งแทรกตัวเข้าไปในพลังการผลิต, เป็นตัวการที่วางรูปความหมาย ตลอดจนบทบาทของ สิ่งเหล่านี้ในการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ มีปัจจัยหลายประการที่ไม่อาจจะถือว่าเป็น ปัจจัยทาง “เศรษฐกิจ” อย่างแน่ชัดที่มาร์กซ์ถือเอาว่าเป็น “วิธีการผลิต” หรือเป็น “รากฐาน ทางเศรษฐกิจ”²⁶ เราได้กล่าวถึง “การแทรกแซงในปริณทณต่าง ๆ” ที่มิลล์สได้ตั้งข้อสังเกต ไว้แล้วในตอนต้นของหนังสือนี้ เมื่อเราได้กล่าวถึงว่าศักยภาพทางการผลิตของสังคม ๆ หนึ่งไม่ อาจวัดได้โดยออกต่างห่างจากความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคม แต่นี่มิได้หมายความว่า จะไม่สามารถพิจารณาถึงเค้าโครงอย่างคร่าว ๆ เกี่ยวกับระเบียบกฎเกณฑ์ทางสถาบันต่าง ๆ ของสังคมนั้น ๆ ได้

แน่ละในสังคมอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้าในปัจจุบันนั้นระเบียบกฎเกณฑ์ทาง เศรษฐกิจ, การเมือง และการทหารเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันอย่างเด่นชัด ถึงแม้ว่ามันจะต้อง พึ่งพาอาศัยกันก็ตาม ตัวมาร์กซ์เองก็ตระหนักกว่ามีการแทรกแซงต่อกันของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ดัง จะสังเกตได้ว่ามาร์กซ์ยอมรับคำว่า เศรษฐกิจการเมือง เพื่อใช้อธิบายจุดสำคัญของการศึกษา ของตน แต่นี่มิได้ทำให้เขาลืมที่จะสังเกตเห็นความแตกต่าง ระหว่างระเบียบกฎเกณฑ์ ต่าง ๆ ใน สังคมหรือมิได้ตระหนักถึงความสำคัญที่แตกต่างกันของสิ่งเหล่านี้ ในเรื่องของทฤษฎีนั้น จุด

สำคัญสำหรับมาร์กซ์ก็คือขอบเขตอย่างหนึ่งแห่งพฤติกรรมทางสังคมมี “ลำดับความสำคัญอันเป็นเหตุ” ที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงในขอบเขตอื่น ๆ ของสังคม และนี่เป็นสิ่งที่มาร์กซ์ถูกต้องที่สังเกตเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของสังคมส่วนมากดำเนินไปตามกระบวนการปฏิวัติอุตสาหกรรม สำหรับในเรื่องของระเบียบวิธีการศึกษานั้น จุดสำคัญอยู่ที่การทำ ความเข้าใจขอบเขตของโครงสร้างส่วนบนของสังคมนั้นไม่ควรจะทำการศึกษาสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างเป็นอิสระจากขอบเขตอื่น ๆ ของสังคม เนื่องจากมันมิได้เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาอย่างเป็นอิสระต่างหากจากขอบเขตอื่น ๆ หากกล่าวในเชิงสังคมวิทยาแห่งความรู้แล้ว เราควรจะศึกษาสิ่งเหล่านี้ในรูปลักษณะของพัฒนาการภายนอก มิใช่พัฒนาการในตัวของมันเอง ฉะนั้นจึงเป็นที่น่าเสียดายที่จำเป็นต้องใช้คำว่า “รากฐาน” (foundation) และคำว่า “โครงสร้างส่วนบน” (superstructure) แต่หากเราคำนึงถึงขอบเขตของพฤติกรรมทางสังคม หรือระเบียบกฎหมายเกณฑ์ทางสถาบันแล้วเราจะเห็นว่าสิ่งที่มาร์กซ์ให้นับเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรากฐานทางเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบนไว้นั้นค่อนข้างชัดเจนขึ้น

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของมาร์กซ์เหล่านี้ดูเหมือนว่าจะไม่ชัดเจนนัก ดังเช่นที่สาธุศิษย์บางคนของมาร์กซ์ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาการไถ่ถอนเสรีประนีประนอม กล่าวคือ ปัญหาที่ว่ารากฐานทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนบนแน่ละหรือ เองเกลส์ตระหนักดีถึงความคลุมเครือในผลงานของเขากับมาร์กซ์เป็นอย่างดีที่เขายอมรับอย่างเปิดเผยในจดหมายของเขาถึงฟรานซ์ เมห์ริง ดังนี้ “...สิ่งหนึ่งที่มาร์กซ์และผมมักจะลืมเน้นไปในข้อเขียนของเราซึ่งเราทั้งสองมีส่วนผิดพลาดเท่า ๆ กัน ก็คือ ประการแรก เรามักจะเน้นมากในเบื้องต้นเกี่ยวกับความสืบเนื่องของข้อคิดในด้านการเมือง, กฎหมาย และอุดมการณ์ ตลอดจนการกระทำที่เกิดจากและโดยผ่านข้อคิดเหล่านี้มีต้นตอมาจากข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจพื้นฐานอยู่เสมอ แต่เราลืมไปว่าวิถีทางและจุดหมายปลายทางของข้อคิดเหล่านี้คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร มีสาระสำคัญอย่างไร”²⁷

เราจะได้กล่าวถึงปัญหานี้อีกครั้งหนึ่งในบทต่อไป ในตอนนี้เราจะขอตั้งข้อสังเกตบางอย่าง นำสังเกตว่าในบรรดาข้อเสนอของมาร์กซ์ทั้ง 3 ข้อนั้น สำหรับมาร์กซ์แล้ว ความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นการสำแดงออกอย่างหนึ่งในบรรดาความขัดแย้งของผลประโยชน์ระหว่างสองชนชั้นที่เห็นได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในแง่ของการเมืองนั้น ความขัดแย้งทางชนชั้นสามารถคาดคะเนว่าจะเกิดขึ้นโดยมีข้อสันนิษฐานว่า ชนชั้นคนงานมีจิตสำนึกทางชนชั้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าเช่นนั้นก็มีคำถาม ๆ หนึ่งคือ การดำรงอยู่ของชนชั้นกรรมาชีพก่อให้เกิดจิตสำนึกแบบกรรมาชีพได้อย่างไร มาร์กซ์รู้ได้อย่างไรว่าคนงานทั้งหลายจะมีจิตสำนึกในชนชั้นของตน

แล้วเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นชนชั้นเพื่อชนชั้นของตนได้อย่างไร ในกรณีนี้ มาร์กซ์ชี้ให้เห็นถึงความเป็นไปได้ 3 ประการ : บรรดาคนงานจะมีความตื่นตัวเพิ่มขึ้น เพราะ

- 1) เป็นผลลัพธ์ของประสบการณ์ของบรรดาคนงานเองอย่างทันทีทันใด
- 2) กระทบพียงคนที่ละทิ้งชนชั้นของตนแล้วเข้าร่วมกับคนงาน และ
- 3) ปัญญาชนที่มีความเข้าใจในทางทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์โดยส่วนรวม

เมื่อประเมินค่าข้อเสนอเหล่านี้โดยส่วนรวมแล้ว เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ดังต่อไปนี้ ลัทธิเศรษฐกิจกำหนด (economic determinism) ของมาร์กซ์เป็นสมมติฐานที่มีประโยชน์ในการศึกษาเกี่ยวกับมหพลวัต (macrodynamics) หรืออีกนัยหนึ่งคือวิถีแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยส่วนรวม เป็นความจริงที่ว่ามาร์กซ์จงใจให้เป็นทฤษฎีเฉพาะทางประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับช่วงระยะของต้นกำเนิด และพัฒนาการของระบบทุนนิยมในยุโรปตะวันตก มิใช่เกี่ยวกับสังคมทั้งหลายทั่ว ๆ ไปโดยไม่เกี่ยวเนื่องกับเวลาและสถานที่ สำหรับมาร์กซ์แล้ว ข้อเสนอเหล่านี้มิใช่เป็นทั้งทฤษฎีปรัชญาประวัติศาสตร์ และทฤษฎีแบบเหนือประวัติศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้โดยอนุมานเข้ากับทุกสังคมและทุกกาลเวลา มาร์กซ์มิได้ใช้ทฤษฎีของตน (ซึ่งถูกต้องภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอน) เพื่ออธิบายเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์สากล ในจดหมายถึงมิตเฮลลอฟสกี (Mikhailovsky) มาร์กซ์ได้ปฏิเสธความพยายามของมิตเฮลลอฟสกี ที่ใช้ทฤษฎีของมาร์กซ์เพื่ออธิบายต้นกำเนิดของลัทธิทุนนิยมใน ยุโรปตะวันตกว่าเป็นทฤษฎีปรัชญาวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับ “หนทางโดยทั่ว ๆ ไปที่ประชาชนทุกคนถูกชะตากรรมกำหนดไว้ให้ต้องก้าวเดินไป ไม่ว่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จะเป็นอย่างไรก็ตาม...”²⁸ ในทำนองเดียวกัน ในจดหมายอีกฉบับหนึ่งซึ่งมาร์กซ์ได้ให้ความกระจ่างชัดต่อคำว่า “ความหลีกเลี่ยงไม่ได้ทางประวัติศาสตร์” (historical inevitability) ดังนี้ ฉะนั้น “ความหลีกเลี่ยงไม่ได้ทางประวัติศาสตร์” ของขบวนการนี้ (กำเนิดของลัทธิทุนนิยม) เกิดขึ้นเฉพาะกับประเทศในยุโรปตะวันตกอย่างชัดเจน”²⁹ ดังนั้นข้อเสนอของมาร์กซ์ซึ่งให้ความสำคัญแก่รากฐานทางเศรษฐกิจว่าเป็นสาเหตุอันสำคัญ จึงตั้งอยู่บนพื้นฐาน (หรืออาศัย) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของยุคสมัยแต่ละยุคสมัยในประวัติศาสตร์ของยุโรปตะวันตก

ที่ว่ามาร์กซ์ได้จงใจให้ข้อเสนอนี้ (โดยมีระเบียบแบบแผนทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ) เป็นที่เข้าใจในฐานะของข้อเสนอเฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ไม่เพียงแต่ปรากฏชัดถ้อยคำชี้แจงตามจดหมายของมาร์กซ์ดังกล่าวแล้ว หากแต่แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ก็ยังให้ความสนับสนุนอีกด้วย เมื่อเวเบอร์ได้ทำการศึกษาพัฒนาการในยุโรปตะวันตกระหว่างช่วงระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงยอมรับว่าได้ “ทดสอบ” ความถูกต้องของข้อเสนอของมาร์กซ์ในขอบ

เขตทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับที่มาร์กซ์ได้ศึกษา ตามความเป็นจริงแล้วเวเบอร์ยังได้กล่าวถึงผลงานทางทฤษฎี ซึ่งเริ่มต้นไว้แล้วโดยกลุ่มสำนักประวัติศาสตร์เยอรมัน (German Historical School) โดยเฉพาะ โทนีส์ (Toennies) และซอมบาร์ท (Sombart)³⁰ พวกเขามีความกังวลที่จะนำเอาปัจจัยอื่น ๆ เข้าไปใช้กับสมมติฐานของมาร์กซ์เพิ่มขึ้น และอันที่จริงแล้วการวิพากษ์วิจารณ์ของพวกเขาไม่ใช่เป็นการมุ่งตรงที่งานของมาร์กซ์โดยตรง แต่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์สำนึกของมาร์กซ์ (ซึ่งมีความคิดแบบสามัญที่มาร์กซ์ตำหนิตีเดียอย่างรุนแรง) เวเบอร์อาศัยข้อสังเกตของสำนักประวัติศาสตร์เยอรมันเป็นแนวในการวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับรากฐานทางจิตวิทยาของลัทธิทุนนิยมซึ่งมักจะไม่ได้รับการพิจารณาสำหรับการอภิปรายของมาร์กซ์เองนั้นได้เสนอแนะไว้ว่า “สปิริตของระบบทุนนิยม” ก่อนข้างจะเป็นผลพวงของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่กำลังพัฒนาไป เวเบอร์โต้แย้งว่า ในสังคมแบบอื่น ๆ ก็อาจจะมีคุณสมบัติจิตใจของชนชาติซึ่งคล้ายคลึงกับสปิริตแบบทุนนิยม และมีมาก่อนระบบสถาบันอันซับซ้อนที่เรียกว่าทุนนิยมในปัจจุบันก็ได้

เวเบอร์เห็นด้วยกับมาร์กซ์ที่ว่า ลัทธิทุนนิยมเป็นปรากฏการณ์สมัยใหม่ เพราะว่ามันจำเป็นต้องมีวิสาหกิจที่จัดองค์การการผลิตอย่างมีเหตุผล, มีลูกจ้างที่มีอิสระตามกฎหมาย และมีการลงทุนซ้ำโดยใช้กำไรที่ได้รับเพื่อขยายทุน ลักษณะของระบบทุนนิยมนี้ค่อนข้างจะแตกต่างจากรูปแบบเก่า ๆ ของกิจกรรมที่มีลักษณะแบบทุนนิยม เช่น การเก็งกำไร การให้กู้ยืม การพาณิชย์ โจรสลัด ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องเก่า ๆ ในประวัติศาสตร์ไปแล้ว ปัญหาที่เวเบอร์สนใจใคร่รู้คือระบบสมัยใหม่ (ซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีจารีตประเพณีรวมทั้งคำสั่งสอนทางศาสนา และกฎหมายของรัฐ แตกต่างกัน) ก่อตัวขึ้นอย่างไร ระบบใหม่นี้ไม่อาจถือว่าเป็นระบบ “ธรรมชาติ” หรือ “หลีกเลี่ยงไม่ได้” ดังที่ทอร์นี่ (R.H.Tawney) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “น่าสงสัยเหลือเกินว่า ความเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งจำเป็นต้องมีผู้บุกเบิกซึ่งจะเป็นคนแรกที่มีความคิดริเริ่ม, มีความเชื่อมั่นในตนเอง, และมีความมุ่งมั่นอย่างมากเพื่อที่จะฝ่าวงล้อมแห่งกรอบของจารีตประเพณี แต่ทว่าจะมีอิทธิพลอันใดเล่าที่จะทำให้พวกเขาทำหายจารีตประเพณีเหล่านี้ พวกเขาจะแสวงหาหลักการอันใดบ้างมาแทนที่ของเดิม”³¹ เวเบอร์ได้ใช้ความพยายามอย่างมหาศาลในการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบต่อคำถามดังกล่าว ไม่เพียงเฉพาะพัฒนาการของประเทศในยุโรปเท่านั้น หากแต่ยังศึกษาสังคมจีนโบราณ อินเดีย และอิสราเอล อีกด้วย ซึ่งเราจะติดตามศึกษาจากผลงานของเขาเรื่อง *General Economic History*³²

เวเบอร์ได้ศึกษาพัฒนาการของสถาบันต่างๆ ที่เจริญงอกงามในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างละเอียดลออ และสุดท้ายได้พิจารณาปัญหาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสปีดแบบทุนนิยม สำหรับการปรากฏตัวของระบบทุนนิยมนั้นเขาได้พิจารณาตัวแปรหลายตัวที่เป็นปัจจัยสำคัญ อาทิเช่น การเพิ่มขึ้นของประชากร, การได้มาซึ่งโลหะมีค่า, สภาพทางภูมิศาสตร์, ความพยายามอย่างมีเหตุผล ฯลฯ เป็นต้น

นับตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 พลเมืองในยุโรปตะวันตกและในประเทศจีนเพิ่มขึ้นในอัตราที่เกือบ ๆ จะเท่ากัน แต่ก็ก็เป็นความจริงว่าระบบทุนนิยมมีได้เกิดขึ้นในประเทศจีน จำนวนประชากรเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งหากแต่เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อความก้าวหน้าของระบบทุนนิยม นี่คือข้อสรุปของเวเบอร์ในเรื่องของประชาชน ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ โลหะมีค่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อความเจริญก้าวหน้าของระบบทุนนิยม เช่นเดียวกับข้อเสนอของชอมบาร์ท แต่ในสังคมอื่น ๆ ที่มีได้ก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมเป็นเพราะว่ามีได้นำเอาโลหะมีค่าเหล่านั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจตัวอย่างเช่น อินเดีย “โลหะมีค่าอยู่ในมือของราชาผู้ครองแคว้น แทนที่จะนำไปลงทุนในกิจการต่าง ๆ ที่มีลักษณะแบบทุนนิยม ข้อเท็จจริงนี้แสดงว่าลักษณะของระบบแรงงานจะเป็นตัวกำหนดแนวโน้มที่เป็นผลลัพธ์ของการไหลเข้าของโลหะมีค่าว่ามีแนวโน้มเป็นอย่างไร”³³

สภาพภูมิศาสตร์ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งด้วยเช่นกัน เวเบอร์อ้างว่าการค้าขายภายในประเทศในบริเวณผืนแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาลของจีนและอินเดียต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากเนื่องจากต้นทุนในการขนส่งสูง และ “...ทำให้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อชนชั้นต่าง ๆ ที่อยู่ในฐานะต้องแสวงหากำไรจากการค้าขาย และใช้เงินทุนในการสร้างระบบทุนนิยม ในขณะที่ในประเทศตะวันตก สภาพภูมิศาสตร์ของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งมีลักษณะเป็นทะเลภายใน (inland sea) ประกอบกับมีแม่น้ำสายต่าง ๆ ไหลเชื่อมโยงกันมากมาย จึงได้รับประโยชน์ในการพัฒนาการพาณิชย์ระหว่างประเทศ”³⁴ อย่างไรก็ตาม เราไม่ต้องให้ความสำคัญต่อเรื่องนี้มากเกินไป ทั้งนี้เพราะ “ระบบทุนนิยมในตะวันตกเกิดขึ้นในเมืองอุตสาหกรรมภายในประเทศมิใช่เกิดขึ้นในเมืองที่เป็นศูนย์กลางของการค้าขาย”³⁵ หลังจากที่ได้พิจารณาพัฒนาการด้านอื่น ๆ อีกมากมายแล้ว (รวมทั้งการสำแดงตัวของความมีเหตุผลในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ เช่น การทำบัญชี, เทคโนโลยี และกฎหมายที่มีเหตุผล) เวเบอร์สรุปว่าสิ่งเหล่านี้มิใช่ปัจจัยชี้ขาดแม้ว่าตามความเห็นของเขานั้นปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้เกิดระบบทุนนิยมในบั้นปลายก็ตาม) “ปัจจัยเสริมที่จำเป็นอื่น ๆ ได้แก่ จิตใจ (สปีริต) ที่มีเหตุผล, กระบวนการแห่งเหตุผลของระเบียบแบบแผนชีวิตโดยทั่วไป ตลอดจนจริยธรรมทางเศรษฐกิจที่มีเหตุผล”³⁶ สำหรับเวเบอร์

แล้วจิตใจแบบนี้ (หรือจริยธรรมแบบนี้) คือ ผลลัพธ์ของขบวนการซึ่งเกิดขึ้นในการปฏิวัติทางศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 16

ใส่บทความเกี่ยวกับจริยธรรมแบบโปรเตสแตนต์ของเวเบอร์ เขาได้สืบสาวร่องรอยของจิตใจแบบนี้จากคำสั่งสอนทางจริยธรรมของนิกายโปรเตสแตนต์แบบเคร่งครัด เขายอมรับว่าพัฒนาการทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ มีบทบาทสำคัญโดยเฉพาะบทบาททางศาสนา อย่างไรก็ตามเวเบอร์ไม่ได้ให้ความสนใจแก่ตัวกำหนดทางจิตวิทยาของการพัฒนาแบบทุนนิยมครั้งหนึ่ง เขาได้ตอบข้อสงสัยต่อบทความของเขาโดยผู้วิจารณ์กล่าวหาว่าเวเบอร์มีลักษณะแบบอุดมคตินิยม เวเบอร์ยอมรับว่าเป็นไปได้ที่จะมีผู้อ่านบทความของเขาแล้วตีความแบบแปลคำต่อคำจึงทำให้เข้าใจเช่นนั้นได้ ฉะนั้นเขาจึงสัญญาว่าเมื่อตีพิมพ์บทความใหม่เขาจะได้อธิบายถ้อยคำบางคำที่ทำให้เข้าใจไปว่ามีการสืบทอดสถาบันบางสถาบัน จากแรงจูงใจทางศาสนา³⁷ นอกจากนี้ เป็นที่แจ่มชัดว่าเวเบอร์รู้สึกว่าการเขียนเกี่ยวกับศาสนาของตนนั้นเขาทำได้สำเร็จเพียงแต่ครั้งหนึ่งของความตั้งใจของตนเท่านั้นเอง ซึ่งหากเขาได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนามากถึงปานนั้น "...เขาอาจจะถูกกล่าวหาว่ายอมจำนนต่อวัตถุนิยมประวัติศาสตร์เท่า ๆ กับที่ในปัจจุบันเขาก็ถูกกล่าวหาว่าเน้นความสำคัญของปัจจัยทางศาสนาหรืออุดมการณ์ มากเกินไป"³⁸

ข้อเสนอของเวเบอร์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างไรบ้าง อาจกล่าวได้ว่า ข้อคัดค้านข้อเสนอของเวเบอร์มีอยู่อย่างน้อย 3 ประการ ประการแรกเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเบรินดาโน (Lujo Brentano) ได้หยิบยกขึ้นมาอภิปรายในหนังสือชื่อ *Anfänge des Kapitalismus* ซึ่งโต้แย้งว่าเวเบอร์ถือว่าลัทธิโปรเตสแตนต์เกิดจากพัฒนาการ หลาย ๆ อย่างที่เกิดขึ้นระหว่างยุคฟื้นฟูวิทยาการ และทอร์นี่ (R.H. Tawney) และปัญญาชนคนอื่น ๆ โนม์เอียงที่จะยอมรับว่า "ข้อวิพากษ์วิจารณ์ของเบรินดาโน (ที่ว่าความคิดทางการเมืองของยุคฟื้นฟูวิทยาการมีพลังอำนาจเช่นการแก้ปัญหาความเก็บบกที่มีอยู่เท่า ๆ กับคำสั่งสอนของแคลวิน (Calvin) มิใช่ปราศจากเหตุผล"³⁹ ทอร์นี่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า นี่คือเหตุผลสนับสนุนส่วนที่มาร์กซ์มิได้พิจารณาอย่างเป็นพิเศษ เกี่ยวกับบทบาทของศาสนาที่มีต่อต้นกำเนิดของระบบทุนนิยมทอร์นี่เขียนไว้ว่า "ในประเทศอังกฤษ การคาดการณ์ของนักธุรกิจ และนักเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับเงินตรา, ราคา และการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ (ซึ่งเกิดขึ้นบางครั้งคราวเมื่อมีวิกฤตการณ์ทางการเงินในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และโดยการเปลี่ยนแปลงของระดับราคา) ก็มีผลกระทบเท่า ๆ กันในการทำลายล้างทัศนคติที่เวเบอร์เรียกว่าจารีตนิยม (traditionalism)"⁴⁰

ประการที่สอง คุณค่าต่าง ๆ ที่เวเบอร์ถือว่าเป็นของลัทธิแคลวินนิสม์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของขบวนการของปัญญาชนทั่ว ๆ ไป และคุณค่าเหล่านี้ “สะท้อนอยู่ในทัศนคติของทั้งนักเขียนชาวคาทอลิกและนักเขียนชาวโปรเตสแตนต์เช่นเดียวกัน”⁴¹

ประการที่สาม ทอว์นี่เองก็ได้วิพากษ์วิจารณ์เวเบอร์ด้วยเขาเชื่อว่าตัวอย่างที่เวเบอร์ยกขึ้นมาสนับสนุน ข้อเสนอของตนส่วนใหญ่ได้จากข้อเขียนของพวกเพียวริแตน (Puritans) ชาวอังกฤษตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในแง่นี้เวเบอร์จึงเสนอความเห็นในเชิงศาสนาต่อจริยธรรมทางเศรษฐกิจซึ่งในตัวของมันเองนั้นจริยธรรมทางเศรษฐกิจก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงในชีวิตเศรษฐกิจเช่นกัน ทอว์นี่ได้เขียนไว้ว่า “เป็นเวลาชั่วสามชั่วคนที่เดียวที่การพัฒนาเศรษฐกิจและความวุ่นวายทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างที่นักเขียนเหล่านี้และผู้ประพันธ์เรื่อง Institutes ตอบโต้กัน ลัทธิแคลวินนิสม์ซึ่งได้ต่อสู้ในสงครามกลางเมืองของอังกฤษ (พวกแคลวินนิสม์ซึ่งได้ช่วยชนะในการปฏิวัติที่ต้องการความอดทนอย่างยิ่ง) มิได้เป็นผู้สร้างความเปลี่ยนแปลงนี้”⁴² ในงานเขียนชิ้นสำคัญของทอว์นี่เกี่ยวกับเรื่องนี้ เขาได้เขียนไว้ว่า “เมื่อพูดถึงการสูญเสียตำแหน่งของศาสนาจากความเป็นเลิศเหนือกว่าสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อผนวกเข้ากับผู้ก่อการกบฏจากโรมเท่ากับเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นเร็วเกินไป ซึ่งกระทำไม่สำเร็จจนกระทั่งอีก 150 ปีต่อมาและจำต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงองค์กรทางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับที่มันจำเป็นต้องอาศัยพัฒนาการต่าง ๆ ในขอบเขตของความคิดทางศาสนา”⁴³ ฉะนั้น เวเบอร์ (ด้วยการยกตัวอย่างจากระยะของลัทธิปัจเจกชนนิยม 100-150 ปี ต่อจากยุคแรกเริ่มของลัทธิรวมหมู่ภายใต้อิทธิพลของแคลวินนิสม์) จึงไม่สนใจที่จะพิจารณาความคิดทางศาสนาที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงขององค์กรทางเศรษฐกิจและการเมือง หากเวเบอร์ได้พิจารณาอิทธิพลขององค์กรต่าง ๆ ที่มีต่อศาสนาแล้วละก็ น่าจะเป็นที่ชัดเจนได้ว่า (แม้กระทั่งบัดนี้) ผลงานของเขาคงมิได้ตั้งใจปฏิเสธสมมติฐาน (ทฤษฎี) ของมาร์กซ์เลย

แต่จะผิดหรือถูกก็ตาม ข้อเสนอของเวเบอร์ยังคงมีความสำคัญมาก เนื่องจากมันช่วยกระตุ้นให้ผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมระลอกถึงปัญหาต่าง ๆ ที่มาร์กซ์มิให้ความสนใจ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ข้อเสนอของเวเบอร์กล่าวถึงสิ่งที่จำเป็นเชิงทัศนคติของการทำให้เป็นอุตสาหกรรม และความทันสมัย และว่าเงื่อนไขทางจิตวิทยาเหล่านี้อาจจะขัดขวางหรือเกื้อหนุน, เป็นตัวเร่ง หรือชลอพัฒนาการทางอุตสาหกรรม ตลอดจนพัฒนาการอื่นได้เท่า ๆ กับ “ความสัมพันธ์ของการผลิต” นักสังคมศาสตร์จึงได้รับประโยชน์จากข้อเสนอของเวเบอร์ มิใช่ในข้อที่ว่าข้อเสนอของเวเบอร์มีลักษณะจำเพาะเจาะจง (กล่าวคือเน้นความสำคัญของลัทธิโปรเตสแตนต์ที่ยอมทนลำบากและมัธยัสถ์ อดออม) แต่ทว่าในข้อที่ว่ามิใช่สมมติว่าทัศนคติ

ต่าง ๆ เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นของความทันสมัย ฉะนั้น ผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของสังคมในปัจจุบันจึงให้ความสำคัญแก่ระดับของทัศนคติหรือท่าทีของชนชั้นต่าง ๆ อันเหมาะสมว่ามีอยู่หรือไม่ เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการทำให้ประเทศทันสมัยโดยทั่วไป อีกประการหนึ่งคือ ในขณะที่เวเบอร์สนใจในทัศนคติของนักอุตสาหกรรมที่มีความคิดริเริ่ม และผู้ประกอบการต่าง ๆ แต่นักสังคมศาสตร์ปัจจุบันสนใจศึกษาทัศนคติของชนชั้นอื่น ๆ โดยเฉพาะในหมู่คนงาน เมื่อยอมรับว่าบรรดาชนชั้นนำมีความปรารถนาให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมแล้ว ย่อมไม่อาจละเลยปัญหาเกี่ยวกับ “แรงงาน” ไปได้เลย มัวร์ (Wilbert E. Moore) ซึ่งสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของความทันสมัย ได้ระบุถึงปัญหานี้ว่า :

สำหรับการศึกษาและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ส่วนใหญ่มักจะละเลยเรื่องที่สำคัญยิ่งเรื่องหนึ่ง คืออุปทานแรงงาน (labor supply) ซึ่งเกิดจากแนวทางศึกษาเรื่องกำลังคน (manpower) หรือ “กำลังแรงงาน” (labor force) เป็นแบบเชิงปริมาณและในเชิงประวัติศาสตร์ บางส่วนไปเน้นหนักที่มูลเหตุจูงใจทางเศรษฐกิจ... ดังนั้นปัญหาเกี่ยวกับอุปทานแรงงานซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านสังคมและจิตวิทยาจึงเป็นแก่นสำคัญของการศึกษาค้นคว้า โดยเฉพาะมีปัจจัยทางวัฒนธรรม, สถาบัน และจิตวิทยาสังคมอะไรบางอย่างที่กระตุ้นหรือเป็นอุปสรรคขัดขวางการเปลี่ยนแปลงจากการจ้างงานแบบเก่าไปสู่การจ้างงานแบบสังคมอุตสาหกรรม⁴⁴

เพื่อขจัดความเข้าใจผิดในเรื่องแนวทางการศึกษา มัวร์เขียนไว้ดังนี้:

จักต้องไม่เข้าใจผิดว่าปัญหาที่เรายกขึ้นมาดังกล่าวเป็นการปฏิเสธความเกี่ยวพันกันของปัจจัยทางเศรษฐกิจในการพัฒนาอุตสาหกรรม: ทรัพยากรธรรมชาติ และการเข้าใจถึงลักษณะภูมิประเทศของทรัพยากรเหล่านี้, ตลาด และการขนส่ง, การสะสมทุน ตลอดจนรูปแบบอันเหมาะสมขององค์การ และทิศทางการปฏิบัติงาน แต่ควรเข้าใจว่าปัจจัยเหล่านี้ ก่อให้เกิดเงื่อนไขอันจำเป็น (มีเงื่อนไขที่เพียงพอ) และพิจารณาอุปสรรคทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่จะใช้ประโยชน์สิ่งเหล่านี้ด้วย⁴⁵

ดังนั้นจึงเป็นที่กระจ่างชัดว่า ทั้งมาร์กซ์และเวเบอร์ ต่างก็ได้เน้นย้ำในสิ่งที่สำคัญ และยังเป็นภาระหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุฉะนั้น งานของเวเบอร์จึงไม่น่าจะขัดแย้งกับงานของมาร์กซ์ แต่เป็นความพยายามของเวเบอร์ที่ทำให้วิธีการศึกษาของมาร์กซ์สมบูรณ์ขึ้นต่างหาก⁴⁶

นับตั้งแต่มาร์กซ์ยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ยิ่งปรากฏแจ่มชัดขึ้นทุกทีว่าการให้ความสำคัญแก่รากฐานทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวที่มีผลสะท้อนต่อการเปลี่ยนแปลงในระเบียบแบบแผนของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมนั้นเป็นการไม่เพียงพอ ความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของระบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 20 แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยทางการเมืองและทางทหาร นี่หมายความว่านับตั้งแต่มาร์กซ์ยังมีชีวิตอยู่ ระเบียบแบบแผนทางการเมืองมีความเป็นอิสระมากขึ้น และภายใต้เงื่อนไขที่แน่นอนบางอย่าง ระเบียบแบบแผนทางการเมืองก็สามารถเป็นตัวกำหนดระบบเศรษฐกิจของสังคมได้ สรุปแล้ว “ลัทธิสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นตัวกำหนดสิ่งอื่น ๆ” (determinism) ไม่ว่าจะเป็แบบใด (เศรษฐกิจกำหนด, การเมืองกำหนด หรือศาสนากำหนด) ก็ตาม ในสายตาของมาร์กซ์แล้ว ไม่เพียงเป็นลัทธิคัมภีร์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นสมมติฐานที่ต้องทำการทดสอบกับหลักฐานต่าง ๆ ด้วย

4. ความเป็นเจ้าของ หรือไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยแห่งการผลิตเป็นหลักเกณฑ์อันเป็นรูปธรรมของสมาชิกภาพแห่งชนชั้น ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และกรรมกร เป็นชนชั้นพื้นฐาน 2 ชั้นของระบบทุนนิยม

มาร์กซ์มีเหตุผลสองประการในการชี้หลักเกณฑ์ดังกล่าว ส่วนหนึ่งเพราะวิธีการนามธรรมอันเข้าใจยากของเขาในหนังสือ “ทุน” และอีกส่วนหนึ่งเพราะเขาได้คาดการณ์เกี่ยวกับพัฒนาการต่าง ๆ ของระบบทุนนิยม วิธีการที่แบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชั้นของมาร์กซ์ทำกับเป็นการเปิดเผยปัญหาที่มาร์กซ์ตั้งขึ้นมาเอง คือ “กฎของการเคลื่อนไหว” อันเป็นพลวัตรของระบบ ทั้งนี้ตัวแบบของมาร์กซ์ไม่พึงหมายความว่าเขาละเลยชนชั้นอื่น ๆ หรือชนชั้นอื่น ๆ ไม่มีความสำคัญ ในตอนที่เราจะพิจารณาถึงข้อเขียนแบบนักหนังสือพิมพ์ของเขา จะเห็นได้ว่ามาร์กซ์มิได้ละเลยชนชั้นอื่น ๆ เลย

อย่างไรก็ตาม การที่มาร์กซ์แบ่งชนชั้นออกเป็นสองชนชั้นในตัวแบบของเขายังเป็นเพราะเขาได้คาดการณ์เกี่ยวกับพัฒนาการของระบบทุนนิยมด้วย แทนไม่ต้องสงสัยเลยว่าเมื่อมาร์กซ์พิจารณาแนวโน้มของระบบทุนนิยมนั้น พัฒนาการอย่างต่อเนื่องของมันทำให้ชน

ชั้นกลางและเก๋าค่อย ๆ เหือดหายไปอย่างแน่นอน จึงเหลือชนชั้นหลัก ๆ เพียง 2 ชนชั้น พัฒนาการของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ภายใต้ระบบทุนนิยม ทำให้ผู้ผลิตขนาดเล็ก, นายทุนย่อยตลอดจนผู้ค้าย่อยมีสัดส่วนลดลง ตัวอย่างเช่น จากการศึกษาของมิลล์ส (C. Wright Mills) เรื่อง White Collar ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ชนชั้นกลาง “เก่า” และ ชนชั้นกลาง “ใหม่” ในสหรัฐ มิลล์สเขียนไว้ว่า “ผู้ประกอบการวิสาหกิจเสรีซึ่งอยู่ในชนชั้นกลางเก่า มีสัดส่วนลดลง พวกเขามีได้มีสถานภาพทางสังคมดังเช่นที่เคยมีอีกต่อไปแล้ว พวกเขามีได้เป็นแบบอย่างแห่งปณิธานของพลเมืองทั้งหลายอีกต่อไป พวกเขาหมดโอกาสที่จะได้แสดงบทบาทอันเป็นแม่แบบของชนชั้นอื่นในฐานะผู้ผสมผสานปรองดองของโครงสร้างสังคมที่พวกเขาดำรงชีวิตและทำงาน เหล่านี้เป็นเครื่องชี้ถึงความตกต่ำของชนชั้นกลางรุ่นเก่า มูลเหตุของความตกต่ำนั้น รวมถึงแรงผลักดันและความบีบคั้นทั้งหลายของสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่”⁴⁷ เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้มีรายงานของรัฐบาลสหรัฐเกี่ยวกับแนวโน้มที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้ “ดังนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็คือ กิจการขนาดเล็กต่าง ๆ ได้รับความสำเร็จในอัตราส่วนที่น้อยกว่ากิจการขนาดใหญ่ จำนวนกิจการขนาดเล็กนับวันจะลดลงไป เนื่องจากประชากรสหรัฐที่ดำเนินธุรกิจขยายตัวในอัตราที่ช้ากว่า การขยายตัวของประชากร และการขยายตัวของผลิตภัณฑ์ประชาชาติ บริษัทต่าง ๆ เลิกสร้างกิจการไปเนื่องจากการรวมตัวกันเป็นบริษัทเดียว (mergers) หรือไม่ก็ถูกบริษัทใหญ่ ๆ ซบเอา ซึ่งเป็นการรวมศูนย์ทุนอันเป็นอำนาจเศรษฐกิจของบริษัทใหญ่ ๆ”⁴⁸ ถึงแม้ว่ามาร์กซ์จะได้พยากรณ์แนวโน้มเช่นนี้ไว้บ้างเหมือนกัน แต่เขาก็มิได้พยากรณ์ถึงการที่ชนชั้นกลางรุ่นใหม่เข้าแทนที่ชนชั้นกลางรุ่นเก่า

ความเป็นเจ้าของและไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ในฐานะเป็นหลักเกณฑ์ในการจำแนกชนชั้นจะสามารถเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ที่เป็นประโยชน์หรือไม่ การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) ซึ่งให้เห็นว่ามันเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจความไม่เสมอภาคทางโครงสร้างสังคมของทุก ๆ สังคม อย่างไรก็ตาม ดังที่มิลล์สตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “การพิจารณาความเป็นเจ้าของและไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเพียงอย่างเดียวเป็นการไม่เพียงพอ และอาจทำให้เข้าใจผิดได้ แม้จะเป็นเรื่องการจัดแบ่งช่วงชั้นทางเศรษฐกิจเองก็ตาม”⁴⁹ ทฤษฎีสมบัติ ในฐานะที่เป็นปัจจัยวัดตัวหนึ่งนั้นจะต้องมีปัจจัยเสริมเช่น รายได้ ที่มาและความมากมาย ในฐานะตำแหน่งที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และอำนาจ ความมีศักดิ์ศรีของตำแหน่งนั้น ๆ แน่แน่นอนว่า ศักดิ์ศรีและปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่ข้องเกี่ยว จะสร้างผลกระทบ และเป็นตัวกำหนดภาพลักษณ์ส่วนตัวของบุคคลนั้น แต่เราก็ไม่สามารถที่จะอธิบายหรือทำความเข้าใจโดยอาศัยปัจจัยเรื่องทรัพย์สินแต่เพียงอย่างเดียว ในทำนองเดียวกันกับเรื่องความสำนึกทางชนชั้น และความรู้ตระหนักรู้ทางการเมืองของบุคคล

มิลล์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ในสังคมทุนนิยมในบรรดาคนจำนวนมากมหาศาลที่ไร้ทรัพย์สิน ความแตกต่างในเรื่องสถานภาพและอาชีพการงานนำไปสู่ หรือถอยห่างจากผลที่ได้รับทางจิตวิทยาและทางการเมืองอันเนื่องมาจากการแบ่งช่วงชั้นทางเศรษฐกิจ ตามที่มาร์กซ์คาดคิดไว้”⁵⁰ ตัวอย่างเช่น ลูกจ้างที่ทำงานในสำนักงานจะมีสิ่งเหมือนกันอยู่กับคนงานที่ทำงานในโรงงาน นั่นคือ ไม่ได้เป็นเจ้าของกิจการ ถ้ามองตามตรรกะของมาร์กซ์แล้ว ในเมื่อสภาพเงื่อนไขทางภาวะวิสัยเหมือนกัน สภาพทางจิตวิทยาก็น่าจะคล้ายคลึงกัน ซึ่งก็ไม่ได้เป็นไปอย่างนั้นอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น มุมมองดังกล่าวจึงอาจไม่ได้ให้อะไรกับเรามากนักในแง่ของการทำความเข้าใจกับผลที่เกิดจากพัฒนาการของประเทศทุนนิยมที่ก้าวหน้า โดยเฉพาะถ้าเราจับเอามารวมอยู่ในชนชั้นเดียวกัน

นักสังคมศาสตร์บางคนพยายามที่จะกอบกู้ตัวแบบสองชนชั้นของมาร์กซ์ด้วยการโยนโยไปรวมถึงเรื่องของอำนาจทางการเมืองด้วย ทรัพย์สินอาจจะเป็นพื้นฐานแห่งอำนาจในยุคทุนนิยมสมัยวิคตอเรียซึ่งไม่ใช่เรื่องจริงในระบบทุนนิยมยุคศตวรรษที่ 20 ปัจจุบันนั้นอำนาจและอำนาจหน้าที่เลื่อนไหลจากตำแหน่งที่บุคคลครองอยู่ใน “องค์กรที่ต้องมีรวมตัวกัน” ดาร์เรนดอร์ฟเห็นว่าตัวแบบสองชนชั้นของมาร์กซ์อาจมีประโยชน์ใช้เพียงแต่จะนำมาประยุกต์กับสังคมโดยรวมเท่านั้น แต่ยังมีใช้ได้กับองค์กรต่างๆด้วย ดังนั้น ทศวรรษสองมุมมองเรื่องอำนาจยังคงดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะในทุกองค์กรจะมีผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาอยู่ นอกจากนี้ ในทฤษฎีของดาร์เรนดอร์ฟเช่นเดียวกับมาร์กซ์ที่เห็นว่าชนชั้นที่ขัดแย้งกันก็ยังคงมีอยู่ แม้ว่าไม่เห็นภาพโดยรวมในสังคม แต่ก็จะปรากฏอยู่ในแวดวงของอุตสาหกรรม ดังที่ดาร์เรนดอร์ฟเสนอไว้ว่า:

ในแวดวงอุตสาหกรรม เราจะเห็นชนชั้นที่ขัดแย้งกันปรากฏอยู่ในแง่หนึ่งสภาพของอุตสาหกรรมในสังคมยุคหลังทุนนิยมอาจเปรียบได้กับตัวแบบทางทฤษฎีชนชั้นซึ่งเป็นตัวแบบแม่บทปรากฏเป็นจริง โครงสร้างแห่งอำนาจของวิสาหกิจก่อให้เกิดบุคคล 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายบริหารจัดการ กับ ฝ่ายกรรมกร โดยมีผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายที่แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ จากนั้นจึงเกิดสมัคมนายจ้างและสหภาพแรงงานที่มีผลประโยชน์เฉพาะของตนอย่างชัดเจนหลายสิบปีผ่านไป ณ บัดนี้ เราก็ได้เห็นแล้วว่า กรณีพิพาทระหว่างสหภาพแรงงาน และสมัคมนายจ้าง คือ ภาพที่ชัดเจนของความขัดแย้งในทางอุตสาหกรรม⁵¹

ดังนั้น ตัวแบบ 2 ชั้นของมาร์กซ์จึงมิใช่จะไร้คุณค่าโดยสิ้นเชิง ต่อไปเราจะเห็นว่าสิ่งที่มาร์กซ์ได้คาดการณ์เกี่ยวกับอำนาจที่แบ่งออกเป็น 2 ส่วนได้เกิดขึ้นจริง เพียงแต่เกิดขึ้นในรูปลักษณะที่แตกต่างไปจากที่มาร์กซ์ได้พยากรณ์ไว้

5. ความขัดแย้งทางชนชั้น เป็นสภาวะการปกติและหลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคมนิยม

มาร์กซ์มิได้เป็นผู้ค้นพบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้งทางชนชั้น และเขาก็มิได้เป็นผู้เสนอความคิดนี้ ในฐานะเป็นคัมภีร์ก่อนประสบการณ์ ดังที่มาร์กซ์เองได้บันทึกไว้ว่า "... ข้าพเจ้าไม่ควรได้รับการยกย่องในเรื่องการค้นพบความมีอยู่ของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งการต่อสู้ระหว่างชนชั้นเหล่านั้นด้วย นานแสนนานก่อนยุคสมัยของข้าพเจ้า ได้มีนักประวัติศาสตร์แห่งชนชั้นกรรมาชีพได้ให้อธิบายเกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นต่าง ๆ ตลอดจนนักเศรษฐศาสตร์กรรมาชีพก็ได้อธิบายเกี่ยวกับกายวิภาคเชิงเศรษฐกิจของชนชั้นต่าง ๆ ไว้แล้ว" ⁵² จากแง่มุมนี้เองมาร์กซ์จึงเป็นเพียงผู้กล่าวซ้ำถึงความจริงอันเป็นที่ยอมรับกันอย่างแน่นอนแล้วเท่านั้น และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นสิ่งที่เขาสนใจเป็นพิเศษเช่นเดียวกับที่นักคิดทางสังคมก่อนหน้าและหลังมาร์กซ์ให้ความสนใจอย่างยิ่ง ใครสักคนอาจโต้แย้ง (ดังเช่นซุมปีเตอร์) ว่าในชีวิตทางสังคมนั้น "สิ่งที่ขัดแย้งกันและสิ่งที่มาอยู่ร่วมกันมีอยู่อย่างคาดคิด และอันที่จริงแล้วเป็นสิ่งที่แยกจากกันมิได้ เว้นแต่ในบางกรณีซึ่งหายากมาก" ⁵³ แต่ในการอธิบายความสัมพันธ์พื้นฐานของชนชั้น 2 ชั้นในระบบทุนนิยมนั้น อาจเป็นการกล่าวเกินความจริงอยู่บ้างที่ว่า ผลประโยชน์แท้จริงของฝ่ายบริหารและฝ่ายคนงาน เป็นสิ่งเดียวกัน ⁵⁴ หากเป็นเช่นที่กล่าวอ้างดังนั้น เราจะอธิบายความขัดแย้งเล็ก ๆ น้อย ๆ ในระหว่างชนชั้นทั้งสอง อาทิเช่น การนัดหยุดงาน ได้อย่างไร

ข้อสรุปของมาร์กซ์เกี่ยวกับความขัดแย้งทางชนชั้น เป็นข้อเสนอเชิงประสบการณ์และประวัติศาสตร์ มิใช่ข้อเสนอก่อนประสบการณ์ดังที่บางคนเข้าใจ ตัวอย่างเช่น ซุมปีเตอร์เชื่อว่าเป็นทฤษฎีของมาร์กซ์ที่ตั้งความหวังหรือเป้าหมายว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ของระบบทุนนิยม โดยเขียนไว้ว่า "หากการต่อสู้ทางชนชั้นเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์และเป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่รุ่งเรืองของสังคมนิยมแล้วไซ้ และหากมีเฉพาะเพียง 2 ชั้นเท่านั้น ฉะนั้นความสัมพันธ์ของพวกเขาก็ต้องมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันในหลักการ มิฉะนั้นแล้วพลังในระบบของมาร์กซ์เกี่ยวกับพลวัตทางสังคมก็คงจะสูญสิ้นไป" ⁵⁵ นั้นเท่ากับว่าซุมปีเตอร์ถือว่ามาร์กซ์เป็นนักคิดแบบเฮเกลคนหนึ่ง โดยมีได้ดำเนินถึงรากฐานทางประสบการณ์แห่งข้อสรุปทั่ว

ไปของมาร์กซ์ เราจะพยายามแสดงว่าข้อโต้แย้งของซุมปีเตอร์เกี่ยวกับความขัดแย้งทางชนชั้นของมาร์กซ์ยังไม่หนักแน่นเพียงพอ

ถ้าเช่นนั้น การต่อสู้ทางชนชั้นที่มาร์กซ์พูดถึงหมายความว่าอะไร ไม่ต้องสงสัยเลยว่าสำหรับมาร์กซ์แล้ว คำ ๆ นี้ครอบคลุมปรากฏการณ์หลายอย่าง และ คำว่า “การต่อสู้” (struggle) ก็อาจมีหลายรูปแบบ ในด้านหนึ่ง หมายถึง การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธและการต่อสู้อย่างเปิดเผยระหว่างชนชั้นคนงานและศัตรูของพวกเขา ในการต่อสู้ทางชนชั้นในฝรั่งเศส, 1848-1850 มาร์กซ์ได้พูดถึงช่วงแห่งการต่อสู้ในเดือนกุมภาพันธ์ของปี 1848 โดยเขียนไว้ว่า “แต่คราวนี้พวกคนงานได้ตกลงใจที่จะไม่อดกลั้นต่อการหลอกลวงของเหล่าศัตรูเช่นในคราวก่อน คือเมื่อเดือนกรกฎาคม ปี 1830 พวกเขาพร้อมแล้วที่จะดำเนินการต่อสู้ใหม่แล้วก่อตั้งสาธารณรัฐขึ้นโดยใช้กำลังอาวุธ”⁵⁶ อีกตอนหนึ่งที่มาร์กซ์ได้เขียนถึงการต่อสู้ในเดือนกรกฎาคมว่า “คนงานไม่มีทางเลือกอื่นอีกแล้ว พวกเขาจะต้องอดตายหรือไม่ก็ต้องต่อสู้ พวกเขาให้คำตอบต่อทางเลือกเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน ด้วยการลุกฮือขึ้นต่อสู้เป็นครั้งแรกที่ชนชั้น 2 ชนชั้นได้ปะทะกัน มันเป็นการต่อสู้เพื่อดำรงไว้ซึ่งหรือไม่ก็ทำลายระเบียบกฎหมายเกณฑ์ของพวกระบอบฟาสซิสต์”⁵⁷ มาร์กซ์อธิบายต่อไปว่าพวกคนงานได้ยับยั้งกองทัพ, กองกำลังเคลื่อนที่ กองรักษาการณ์แห่งชาติในปารีสได้อย่างไรและได้กล่าวถึงกองรักษาการณ์แห่งชาติ ที่เคลื่อนมาจากจังหวัดต่าง ๆ ฉะนั้นในบางสถานที่ โดยเฉพาะบนภาคพื้นแผ่นดินยุโรป ภายใต้สภาพการณ์ที่แน่นอนบางอย่าง ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นจึงอาจเกิดขึ้นในรูปของการต่อสู้อย่างรุนแรงและนองเลือด แม้แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 และในประเทศที่มาร์กซ์ ได้คาดการณ์ไว้ว่าจะมีการเปลี่ยนไปเป็นสังคมนิยมโดยสันติวิธีก็ยังคงมีความขัดแย้งทางชนชั้นที่มีความรุนแรงอย่างสูง อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าการต่อสู้ที่มีความรุนแรงอย่างมกานั้นเป็นเพียงข้อยกเว้น มิใช่กฎเกณฑ์ตายตัว

สิ่งที่เกิดขึ้นในรัฐสภา มาร์กซ์ก็ถือว่าเป็นการต่อสู้ทางชนชั้นเช่นกัน มาร์กซ์ถือว่าการโต้แย้งกันโดยตัวแทนทางการเมืองและโฆษณาทางอุดมการณ์ของชนชั้น 2 ชนชั้น จนกระทั่งการโต้แย้งกันเหล่านี้มีผลสะท้อนอย่างเป็นรูปธรรมต่อสภาพการดำรงชีวิตของชนชั้นทั้งสอง เป็นรูปแบบอย่างหนึ่งของความขัดแย้งทางชนชั้น ส่วนการดำเนินการต่อไปในรัฐสภาจะเป็นเรื่องที่ร้ายแรงและมีผลกระทบต่อไปอย่างไรนั้น มาร์กซ์เห็นว่าเป็นปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่ต้องพิจารณาต่อไป ในบางกรณี เช่นในเยอรมนีในการต่อสู้ทางชนชั้นเมื่อปี 1848 มาร์กซ์ถือว่ารัฐสภาเป็นองค์กรที่อ่อนแอและการดำเนินการในรัฐสภาเป็นเพียงเรื่องตลกขบขัน เขาได้โจมตีการกระทำต่าง ๆ ของรัฐสภา และอธิบายว่าสมาชิกรัฐสภาได้รับเชื้อโรคร้าย ซึ่งมาร์กซ์เรียกว่าโรคหลงใหลในรัฐสภา (parliamentary cretinism) “เป็นความมึนงงซึ่งแทรกตัวเข้าไปใน

เหยื่ออันเคราะห์ร้ายด้วยความเชื่อมั่นอันทรงเกียรติว่าโลกทั้งโลก, ประวัติศาสตร์และอนาคตของโลกถูกปกครองโดยคะแนนเสียงข้างมากในรัฐสภาแห่งนั้นโดยเฉพาะ....”⁵⁸

นี่คือ การประเมินของมาร์กซ์เกี่ยวกับรัฐสภาของเยอรมนีในฐานะที่เป็นเวทีแห่ง “การต่อสู้” สำหรับในประเทศอังกฤษ พระราชบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับโรงงานอุตสาหกรรมก็มีผลกระทบมากมาย และมาร์กซ์ได้ประเมินค่าไว้แตกต่างไปจากกรณีของเยอรมนี เขาเขียน ไว้ว่า “อะไรเล่าจะแสดงให้เห็นลักษณะของวิธีการผลิตแบบนายทุนได้ดีไปกว่าความจำเป็นที่ดำรงอยู่โดยการออกกฎหมายของรัฐสภาซึ่งเป็นเครื่องมือที่ง่ายตายที่สุดเพื่อรักษาไว้ซึ่งความสะอาดและสุขอนามัย”⁵⁹ แน่นนอน แม้แต่ในประเทศอังกฤษ การผ่านกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายเป็นเรื่องคนละเรื่อง มาร์กซ์สังเกตเห็น “ความล่าช้า, ความไม่สอดคล้องกัน ตลอดจนความไม่สุจริตใจที่รัฐสภามีต่อการจัดทำเนื้มาตรการ ต่าง ๆ เหล่านั้นในทางปฏิบัติ”⁶⁰

อย่างไรก็ตาม ประจักษ์พยานที่ดีที่สุดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับหีบลงคะแนนเสียงเลือกตั้งและรัฐสภาอันอาจถือได้ว่าเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น มาจากคำประกาศครั้งสุดท้ายของเองเกลส์ในเรื่องซึ่งเป็นการสนับสนุนสถานะของพวกลัทธิแก้โดยบังเอิญ ในปี 1895 ในคำนำหนังสือเรื่อง *การต่อสู้ทางชนชั้นในฝรั่งเศส* เองเกลส์ได้พรรณนาถึงความเติบโตใหญ่ของพรรคสังคมนิยมโดยตั้งแต่ปี 1866 อันเป็นปีที่มีการลงประชามติเป็นครั้งแรกในเยอรมนีพร้อม ๆ กันนั้นรัฐ (อันเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองตามความเห็นของมาร์กซ์) ได้ประกาศใช้กฎหมายต่อต้านพวกสังคมนิยมซึ่งฝ่ายคนงานได้ตอบโต้อีกครั้งหนึ่ง เองเกลส์เขียนไว้ว่า ภายใต้แรงกดดันของกฎหมายฉบับนั้น “จึงปราศจากหนังสือพิมพ์ ปราศจากองค์การทางกฎหมาย และปราศจากสิทธิในการรวมตัวกัน ฉะนั้น เสียงของการลงประชามติจึงเพิ่มขึ้นทุกทีจาก ปี 1884 มี 550,000 ปี 1887 มี 763,000 ปี 1890 มีถึง 1,427,000 เสียงที่คัดค้านกฎหมายฉบับนั้น *กลไกของรัฐจึงเป็นอัมพาต* ในที่สุด ก็มีการยกเลิกกฎหมายต่อต้านสังคมนิยม....”⁶¹ นี่คือการที่คนงานเยอรมันได้แสดงให้เห็น วิธีการหรืออาวุธแบบใหม่อันเป็นอาวุธที่แหลมคมที่สุด คือการลงประชามติ แก่บรรดาสหราชอาณาจักรในประเทศทั้งหลายอื่น ๆ “⁶² (ตัวเอนเป็นของผู้เขียน) ดังนั้น สำหรับมาร์กซ์และเองเกลส์นั้น การต่อสู้ทางชนชั้นมิเพียงเป็นเรื่องของการต่อสู้ของคนงาน โดยต้องฟันฝ่าแกว่งที่ผู้ปกครองสร้างไว้เป็นเครื่องกีดขวางการลุกฮือของพวกเขาเท่านั้น แต่รวมทั้งการต่อสู้ของคนงานในเรื่องการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งและในรัฐสภาอีกด้วย

สำหรับในคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักทฤษฎีรุ่นแรก ๆ ที่สนใจค้นคว้าเรื่องขบวนการกรรมกรอเมริกันยอมรับว่า การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างกรรมกรกับนายจ้างได้เกิดขึ้นจริง

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้เหล่านี้มิได้มุ่งหมายเพื่อยึดกุมอำนาจ แต่มีจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจอันมีขอบเขตจำกัด ตัวอย่างเช่น เฟอร์ลแมน (Selig Perlman) เชื่อว่าขบวนการสหภาพแรงงานได้ต่อสู้เพื่อการควบคุมงาน และควบคุมจำนวนของงานให้ได้มากที่สุด การต่อสู้ของกรรมกรอเมริกันทั้งมวลมุ่งสู่การปรับปรุงสภาพของตนให้ดีขึ้นภายในกรอบของระเบียบกฎหมายที่เป็นอยู่ซึ่งแตกต่างจากรกรรมกรในยุโรปที่ต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบที่เป็นอยู่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เห็นได้ชัดว่าการต่อสู้ทางชนชั้นในประเทศทุนนิยมก้าวหน้าทั้งหลายกลายเป็นปรากฏการณ์ปกติไปแล้ว และเป็นการต่อสู้ในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และกระบวนกรทางการเมืองอื่น ๆ ในสังคมประชาธิปไตยสามารถสังเกตได้ว่าเป็นการสำแดงออกของการต่อสู้ทางชนชั้นแบบประชาธิปไตย ดังที่ลิปเซท (S.M. Lipset) ได้เขียนไว้ว่า :

ระบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ในทุกสังคม ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม กลุ่มต่าง ๆ จะแสดงออกมาโดยผ่านพรรคการเมืองซึ่งโดยพื้นฐานแล้วเป็นตัวแทนในการแปลความหมายของ “การต่อสู้ทางชนชั้นแบบประชาธิปไตย” ถึงแม้ว่าหลายพรรคการเมืองจะยอมละทิ้งหลักการของการต่อสู้ทางชนชั้นหรือความจงรักภักดีก็ตาม การวิเคราะห์เกี่ยวกับการอุทธรณ์และการสนับสนุนของพรรคเหล่านี้หมายถึงว่าพวกเขายังคงเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชนชั้นที่แตกต่างกันอยู่ดี เมื่อพิจารณาในระดับโลกแล้วข้อสรุปที่สำคัญก็คือ พรรคการเมืองต่าง ๆ ยังต้องอาศัยชนชั้นต่ำ หรือชนชั้นกลางและชนชั้นสูงเป็นสำคัญ”⁶⁴

ข้อเสนอของลิปเซท มีความแจ่มชัดยิ่งขึ้นเมื่อกล่าวถึง “สิ่งที่ยิ่งไปกว่าการต่อสู้ของพรรคการเมืองก็คือความขัดแย้งระหว่างชนชั้นต่าง ๆ และข้อเท็จจริงที่น่าประทับใจที่สุดเกี่ยวกับความสนับสนุนของพรรคการเมือง คือในประเทศพัฒนาเศรษฐกิจทุกประเทศนั้นประชาชนที่มีรายได้ต่ำจะลงคะแนนเสียงให้แก่พรรคฝ่ายซ้าย ส่วนประชาชนที่มีรายได้สูงส่วนใหญ่จะลงคะแนนเสียงให้แก่พรรคฝ่ายขวา”⁶⁵ บางทีสิ่งที่น่าสนใจอย่างมากเกี่ยวกับข้อสรุปทั่วไปเช่นนี้น่าจะ ได้แก่ “...การที่มันเป็นจริงสำหรับพรรคการเมืองอเมริกัน ซึ่งแต่เดิมที่เชื่อกันว่าเป็นกรณียกเว้นอันแตกต่างจากรูปแบบของความแตกแยกทางชนชั้นที่มีในยุโรป ตั้งแต่แรกเริ่มทีเดียวที่พรรคเดโมแครตได้รับเสียงสนับสนุนจากชนชั้นล่างของสังคม ในขณะที่ พวกเฟเดอรัลลิสต์ (Federalists) พากวิก (Whig) และพรรครีพับลิกันได้รับเสียงสนับสนุนจากชนชั้นที่มีอภิสิทธิ์”⁶⁶

ในทำนองเดียวกัน แมคไอเวอร์ (R.M. MacIver) เชื่อว่าการเมืองเกี่ยวกับพรรค ไม่อาจทำความเข้าใจได้โดยไม่ศึกษาพรรคต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับชนชั้นต่าง ๆ ตลอดจนความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ของพวกเขาด้วย

ฝ่ายขวามักจะเป็นพรรคที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง ส่วนฝ่ายซ้ายเป็นพรรคที่แสดงออกถึงผลประโยชน์ของชนชั้นต่ำ (ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ) ส่วนฝ่ายกลาง ๆ ได้แก่พรรคที่เป็นตัวแทนของชนชั้นกลาง ตามประวัติศาสตร์นั้นหลักเกณฑ์ดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันแล้ว ฝ่ายขวาที่อนุรักษ์จะปกป้องอภิสิทธิ์และอำนาจของตนไว้ ส่วนฝ่ายซ้ายก็จะทำการโจมตี ฝ่ายขวานิยมชมชื่นสถานะแห่งความเป็นผู้ดี, ชาตินิยมหรือทรัพย์สินสมบัติของตน ส่วนฝ่ายซ้ายก็พยายามต่อสู้ให้ได้มาซึ่งความเสมอภาคของผลประโยชน์ หรือโอกาสเพื่อสิทธิของผู้ที่ต่ำต้อยน้อยกว่าในสังคม การป้องกันและการโจมตีของทั้งสองฝ่าย (เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขแบบประชาธิปไตย) มิใช่ในนามของชนชั้น หากแต่ในนามของหลักการ แต่ทว่า หลักการที่ขัดแย้งกันกล่าวอย่างกว้าง ๆ แล้วจะสอดคล้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นนั้น ๆ เอง⁶⁷

ในที่นี้ เราน่าจะตั้งข้อสังเกตบางอย่างต่อพาร์สัน (Talcott Parsons) ผู้ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่างานของเขาละเลยปัญหาเกี่ยวกับความขัดแย้งในสังคม แต่จริง ๆ แล้วเขาได้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองอเมริกันในเรื่องความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาไว้ โดยได้อภิปรายถึงความแตกต่างระหว่างพรรคการเมือง 2 พรรค คือ พรรคเดโมแครตและพรรครีพับลิกัน ไว้ดังนี้ :

ข้าพเจ้าใคร่ของจำแนกลักษณะแตกต่างระหว่าง “ขวา” กับ “ซ้าย” ในแง่ที่เหมาะสมกับสภาพสังคมอเมริกัน จุดศูนย์รวมของฝ่ายขวาอเมริกันในแง่นี้ได้แก่องค์การเศรษฐกิจแบบวิสาหกิจเสรี (free-enterprise economy)...ซึ่งมีลักษณะอนุรักษ์นิยมในทางการเมือง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจเป็นสถาบันที่ตั้งขึ้นบนพื้นฐานของวิสาหกิจเสรีซึ่งสามารถนิยมการดำเนินงานทางการเมืองว่าเป็นการคุกคามที่จะเข้าแทรกแซงสภาพการดำเนินงานของระบบเศรษฐกิจแบบนี้⁶⁸

แต่สำหรับพาร์สันแล้ว คำว่า “ซ้าย” หมายถึง “จุดศูนย์รวมของสิ่งต่าง ๆ ที่ขึ้น
ชอบการกระทำอันแน่ชัดในระดับการเมือง ซึ่งเคยชอบที่จะ “ปฏิรูป” ควบคุมระบบเศรษฐกิจ,
ส่งเสริม “สวัสดิการ” และต้องไม่ “เข้าแทรกแซง” ในกิจการต่างประเทศ”⁶⁹

นอกจากความขัดแย้งทางชนชั้นแล้ว เมื่อสมมติว่ามีระบบที่ค่อนข้างเป็น
ประชาธิปไตยและสงบสุข จะเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่าในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าทั้งปวงนั้น
การกำหนดกฎเกณฑ์และการป้องกันมิให้ความขัดแย้งลุกลามใหญ่โตเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นัก
สังเกตการณ์บางคนอธิบายว่านี่เป็นการเปลี่ยนความขัดแย้งทางชนชั้นให้กลายเป็นการกำหนด
กฎเกณฑ์ทางด้านบริหาร (administrative regulation) อย่างไรก็ตามการต่อรองและการกำหนด
กฎเกณฑ์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้โดยการยอมรับของพรรคที่แข่งขันกันตามแต่สถานะแห่งอำนาจของ
พรรคตน

ปัจจุบันสิ่งที่ยังคงเป็นจริง ตามการศึกษาของเฟิร์ลแมน เกี่ยวกับขบวนการ
กรรมกรก็คือ “การต่อสู้และกระบวนการต่อรองนั้นมุ่งหมายจะได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ
อย่างจำกัดตราบดีที่สภาพแรงงานยังคงเป็นตัวแทนของชนชั้นคนงาน และข้อพิพาทระหว่าง
คนงานกับฝ่ายบริหาร หมายถึง “การต่อสู้ทางชนชั้น” แล้วไซริ์ จุดประสงค์ของการต่อสู้ก็คือ
มุ่งหวังที่จะได้รับส่วนแบ่ง ผลิตภัณฑ์สังคม (social product) เพิ่มขึ้น มิใช่มุ่งทำลายล้างระบบ
ทุนนิยม ฉะนั้น มิลล์ส (C. Wright Mills) จึงตั้งข้อสังเกตว่า ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว “การต่อสู้
ทางชนชั้นในทัศนะของมาร์กซ์ หรือในความหมายที่มีเหตุผลใด ๆ ก็ตาม ไม่จำเป็นจะต้อง
แหลมคมขึ้น, เปิดเผยมากขึ้น หรือมีรูปแบบทางการเมืองหลากหลายยิ่งขึ้น”⁷⁰

ข้อสรุปทั่วไปใด ๆ เกี่ยวกับข้อเสนอนี้จักต้องยอมรับว่ามีความขัดแย้งทางชน
ชั้นในรูปแบบต่าง ๆ กัน และจักต้องรับรู้ด้วยว่ามันเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สม่ำเสมอ อีกทั้ง
ความร่วมมือกันทางชนชั้นก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ของระบบทุนนิยมด้วยเช่นกัน

6. การขูดรีด - การเอามูลค่าส่วนเกินจากแรงงานของคนงาน - คือ สภาพ
การที่เป็นจริงและหลีกเลี่ยงไม่ได้ในระบบทุนนิยม

สำหรับมาร์กซ์ การขูดรีดเป็นกระบวนการที่เป็นรูปธรรมอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นคำ
ในความหมายทางศีลธรรม การถกเถียงว่าทฤษฎีนี้มีความถูกต้องทางเศรษฐศาสตร์หรือไม่อาจ
จะไม่ตรงประเด็นนัก ในที่นี้ เราขอตั้งข้อสังเกตจากแง่สังคม - การเมือง ดังนี้ :

(1) ระบบทุนนิยมมีผลิตภัณฑ์ส่วนเกิน (surplus-product) มากมายมหาศาล ซึ่งผู้ผลิตมันขึ้นมาควบคุมมันได้น้อยมาก การควบคุมส่วนเกิน และอำนาจในการแจกจ่ายส่วนเกินนี้หากมิได้ตกอยู่ในมือของชนชั้นนายทุนก็ตกอยู่ที่ชนชั้นนำที่มีอำนาจในการตัดสินใจ

(2) หากข้อความใน (1) เป็นจริง คนงานซึ่งมีส่วนควบคุมผลิตภัณฑ์สังคมน้อยมากหรือไม่มีเลย จึงเท่ากับว่าเป็นผู้ที่ถูกขูดรีด สำหรับมาร์กซ์นั้น การควบคุมผลิตภัณฑ์สังคมน่าจะปัจจัยการผลิตจักต้องอยู่ในมือของบรรดาคนงานภายใต้ระบบสังคมนิยม

แน่ละ ไม่มีสังคมใด (แม้แต่ในระบบสังคมนิยมก็ตาม) ที่ชนชั้นคนงานจะสามารถครอบครองผลิตภัณฑ์สังคมนทั้งหมดได้ มาร์กซ์ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ จึงได้ชี้ให้ผู้นำคนงานที่มีความเชื่อดังกล่าวยอมรับความจริงอย่างเจ็บปวดรวดร้าว ในหนังสือ **วิพากษ์แผนงานโกธา** (Critique of the Gotha Program) มาร์กซ์ได้เขียนไว้ว่า :

จากนี้ (ผลิตภัณฑ์สังคมนทั้งหมด) จะต้องหักไว้เพื่อ

หนึ่ง เป็นส่วนทดแทนปัจจัยการผลิตที่ได้ใช้หมดไป

สอง ส่วนหนึ่งเพื่อขยายกิจการผลิตออกไป

สาม สำรองหรือกองทุนประกันภัยเมื่อเกิดอุบัติเหตุ, การย้ายถิ่นฐาน

เนื่องจากเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ฯลฯ....

ยังมีผลิตภัณฑ์ที่เหลืออีกส่วนหนึ่งสำหรับใช้บริโภคอุปโภค สำหรับ

ส่วนที่แบ่งสรรระหว่างบุคคลต่าง ๆ ต้องหักไว้เพื่อ

1. เป็นค่าใช้จ่ายทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับการบริหารงานที่ไม่เกี่ยวข้องกับการผลิต

ส่วนนี้จะถูกจำกัดอย่างเข้มงวดมากเมื่อเทียบกับสังคมปัจจุบัน และจะค่อย ๆ มีสัดส่วนลดลงเมื่อสังคมใหม่พัฒนามากขึ้น

2. เพื่อสนองความต้องการของส่วนรวม เช่น โรงเรียน การบริการ

ด้านสุขภาพอนามัย ฯลฯ

ส่วนนี้จะเพิ่มขึ้นมากเมื่อเทียบกับสังคมปัจจุบัน และมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเมื่อสังคมใหม่พัฒนามากขึ้น

3. กองทุนเพื่อผู้ที่ไม่สามารถทำงานได้ ฯลฯ.....⁷¹ (ตัวเอนจากต้นฉบับเดิม)

ดังนั้น หลังจากหักส่วนต่าง ๆ เหล่านี้แล้วเท่านั้น ที่เหลือจึงจะถูกแบ่งเป็นการบริโภคอุปโภค ของผู้ผลิตแต่ละคนของสังคมที่ร่วมมือกัน มาร์กซจึงเห็นว่า “การขูดรีด” จะหมดไปในสังคมใหม่ มิใช่เพราะผู้ผลิตจะได้บริโภคผลิตภัณฑ์สังคมทั้งหมดโดยตรง แต่เป็นเพราะการตัดสินใจที่จะผลิตสิ่งใดบ้าง และวิธีการแจกจ่ายผลผลิตเหล่านั้น เป็นอำนาจหน้าที่ของผู้ผลิตซึ่งกระทำไปอย่างเป็นประชาธิปไตย มิใช่กระทำโดยชนชั้นนำ

ถึงกระนั้น เงื่อนไขต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการขูดรีดโดยตรงหรือโดยอ้อม มิได้ส่งผลให้ความเป็นไปได้ของการปฏิวัติของชนชั้นไร้สมบัติในสังคมอุตสาหกรรมมีมากขึ้นแต่ประการใด

7. แนวโน้มหลักของระบบทุนนิยม คือการแยกเป็นฝ่ายของโครงสร้างทางชนชั้น คือมีเจ้าของปัจจัยการผลิตฝ่ายหนึ่งและกรรมกรอีกฝ่ายหนึ่ง

โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมทุนนิยมแบบแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายอย่างง่าย ๆ ที่มาร์กซพยากรณ์ไว้มิได้เกิดขึ้นจริง ตรงกันข้าม ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีแนวโน้มว่าโครงสร้างทางชนชั้นจะสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้น คนงานฝ่ายผลิตกลับมีสัดส่วนลดลงเมื่อเทียบกับกำลังแรงงานทั้งหมด และแนวโน้มนี้ยิ่งเห็นได้ชัดมากขึ้นเมื่อเทียบกับเครื่องทุ่นแรง

นอกจากนั้น ชนชั้นกลางรุ่นเก่าก็ยังลดจำนวนลง และถูกแทนที่โดยชนชั้นกลางรุ่นใหม่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย มิลล์ส⁷² และคนอื่น ๆ ได้อธิบายปรากฏการณ์นี้ไว้อย่างละเอียดแล้ว จะไม่ขอกล่าวซ้ำอีกในที่นี้ ตามทัศนะของมาร์กซอาจถือว่าสมาชิกของชนชั้นกลางสมัยใหม่เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกรรมาชีพ เนื่องจากพวกนี้มิได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่เห็นได้ชัดว่าลูกจ้างที่ทำงานนั้งโต๊ะ (white-collar employees) มิได้ถือว่าตนสังกัดอยู่ในชนชั้นนี้ ยิ่งกว่านั้น การถือว่าพวกทำงานนั้งโต๊ะเป็นพวกชนชั้นกรรมาชีพ อาจเป็นการจำกัดความเข้าใจของเราต่อพวกเขาอย่างเคร่งครัดเกินไป การจำแนกที่ถูกต้องกว่าน่าจะพิจารณาลูกจ้างที่ทำงานนั้งโต๊ะในกรอบของบริษัทสมัยใหม่ของศตวรรษที่ 20 บางทีการจัดแบ่งให้ผู้บริหารระดับสูงที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินอยู่ในกลุ่มที่เหนือกว่าในฐานะ “คนรักรวยของบริษัท” ส่วนคนที่อยู่ในระดับกลางและต่ำถือว่าเป็นกลุ่มที่ต่ำต่อยกว่า น่าจะเข้าได้กับตัวแบบ 2 ชั้นของมาร์กซ แต่กลุ่มหลังนี้ไม่น่าจะมีเพียงเฉพาะคนงานรับจ้างแบบใหม่เท่านั้น เนื่องจากไม่เข้าข่ายตามการแบ่งของอาร์กอน และการเติบโตใหญ่ของพวกนี้ในศตวรรษนี้ก็ตรงกันข้ามกับการพยากรณ์เกี่ยวกับการแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย (2 ชั้น) ในระบบทุนนิยมสมัยใหม่

8. ความก้าวหน้าของระบบทุนนิยมจะนำมาซึ่งความยากจนข้นแค้นของบรรดา
คนงานทั้งหลาย

คำอธิบายข้อเสนอนี้ในฐานะเป็นข้อเสนอแบบพยากรณ์เป็นที่แพร่หลายโดยชุมปี
เตอร์ (Joseph Schumpeter) ยิ่งกว่าคนอื่นใด อ้างถึงคำของมาร์กซ์ในภาษาเยอรมัน
“Verelendung” ว่า คือความทุกข์เวทนา (immiserization) ชุมปีเตอร์เขียนไว้ว่า “ไม่ต้อง
สงสัยเลยว่ามาร์กซ์เชื่อว่าในครรลองของวิวัฒนาการแบบทุนนิยมนั้น อัตราค่าจ้างที่แท้จริงและ
มาตรฐานของการดำรงชีวิตของมวลชนที่ได้รับค่าจ้างสูงจะตกต่ำลงและไม่สามารถที่จะปรับปรุง
สภาพชีวิตของผู้ที่ได้รับค่าจ้างต่ำๆ ได้และว่านี่จะเกิดขึ้นเพราะปรากฏการณ์ทางสิ่งแวดล้อม”⁷³
ดังนั้นชุมปีเตอร์ จึงมองว่าข้อเสนอของมาร์กซ์เป็นเพียงการพยากรณ์และเป็นการพยากรณ์ที่ไม่
เหมาะสม

อย่างไรก็ตาม สาณุศิษย์ของมาร์กซ์บางคนโต้แย้งว่าข้อเสนอนี้ไม่ใช่การ
พยากรณ์ หากแต่เป็นเพียงแนวโน้มอย่างหนึ่งที่ได้จากวิธีการสรุปแบบนามธรรมของมาร์กซ์
ตัวอย่างเช่น สวีซี (Paul Sweezy) เชื่อว่า “ถ้อยแถลงของมาร์กซ์เกี่ยวกับแนวโน้ม และกฎ
ต่าง ๆ ใน ทุนเล่ม 1 นั้นไม่เพียงแปลความว่าเป็นการพยากรณ์โดยตรงเกี่ยวกับอนาคตกาล
ความถูกต้องของมันมีส่วนสัมพันธ์กับระดับของความสลับซับซ้อนในวิธีการสรุป เมื่อจะนำไปใช้
ในการวิเคราะห์อย่างเป็นรูปธรรม จึงจำเป็นต้องปรับปรุง”⁷⁴ สวีซีกล่าวต่อไปว่า กฎดังกล่าว
ได้มาจากการพิจารณาความสลับซับซ้อนในระดับสูง และว่า “ไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้เห็นว่าเป็น
การพยากรณ์อย่างเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับอนาคตเลย”

ลิชท์ไฮม์ (George Lichtheim) สาณุศิษย์ของมาร์กซ์อีกคนหนึ่งสนับสนุนคำ
อธิบายดังกล่าว เขากล่าวว่า “ข้อเสนอของมาร์กซ์” มิอาจอธิบายได้ในฐานะ “กฎทั่วไป”
เกี่ยวกับพัฒนาการ อย่างมากมันเป็นแต่เพียงแนวโน้มอันซับซ้อน ซึ่งสำแดงตัวเองออกมาใน
ขณะที่ปราศจากพลังอำนาจที่ตอบโต้มัน”⁷⁶ และลิชท์ไฮม์ได้เขียนวิจารณ์กฎดังกล่าวไว้ดังต่อไปนี้:

ตามความจริงแล้ว ความยากจนมิได้มีบทบาทสำคัญในการวิเคราะห์แบบ
มาร์กซ์ (ซึ่งแตกต่างจากข้อความต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เห็นว่าอะไรเกิดขึ้น ณ
ฐานต่ำสุดของปิระมิดสังคม) ในขณะที่ “กองทัพสำรองกรรมกร” (reserve
army) ที่ว่างงานอย่างถาวร “เพิ่มพูนขึ้น” โดยกลไกของการเปลี่ยนแปลง
ทางเทคโนโลยี ซึ่งดำเนินไปในระบบเศรษฐกิจแบบแข่งขันกัน ไม่มีหลัก
ประกันอันใดที่จะอ้างว่ามาร์กซ์หวังว่าค่าจ้างแท้จริงจะลดลง จนกระทั่งชนชั้น
คนงานทั้งหมดอยู่ที่หรือต่ำกว่าระดับพอประทังชีพ”⁷⁷

ตรงกันข้าม มิลล์ซึ่งเป็นนักวิจารณ์งานของมาร์กซ์ฉันทมิตร ถือว่า วลีที่ว่า “ยากจนข้นแค้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ” เป็นการพยากรณ์อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น มิลล์จึงเขียนว่า ความยากไร้ทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุ “มิได้เพิ่มขึ้นในโลกนายทุนที่เจริญก้าวหน้า ตรงกันข้ามข้อเท็จจริงทั่วๆ ไปคือการเพิ่มขึ้นของมาตรฐานการครองชีพทางวัตถุ”⁷⁸ (คล้ายกับเป็นการปฏิเสธมาร์กซ์) คำกล่าวของมิลล์เป็นเรื่องนอกประเด็นสำหรับที่นี่ เพราะมาร์กซ์เองก็คงไม่ประหลาดใจต่อพัฒนาการของระบบทุนนิยมในแง่นี้ มาร์กซ์เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มของระบบทุนนิยมซึ่งทุนคงที่ (constant capital) เพิ่มขึ้นในอัตราที่เร็วกว่า ทุนแปรผัน (variable capital) ในทัศนะของมาร์กซ์ เนื่องจากอุปสงค์ต่อแรงงานมิได้ถูกกำหนดโดยทุนทั้งหมด (total labor) หากแต่ถูกกำหนดโดยทุนแปรผัน ฉะนั้นอุปสงค์ต่อแรงงานจึงลดลงพร้อม ๆ กับที่ทุนทั้งหมดเพิ่มขึ้น มันจะลดลงเป็นสัดส่วนโดยตรงกับการเพิ่มขึ้นของทุนทั้งหมด และจะลดลงในอัตราที่เร็วยิ่งขึ้นตราบเท่าที่ทุนทั้งหมดลดลงเร็วขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งคือขนาดของกำลังแรงงานเพิ่มขึ้น เมื่อทุนทั้งหมดเพิ่มขึ้น แต่เพิ่มในอัตราส่วนที่ลดลงอย่างคงที่ ชนชั้นคนงานเพิ่มขึ้นในด้านจำนวน แต่มิได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับทุนทั้งหมดที่ลงทุนไปในการผลิต มาร์กซ์เขียนไว้ว่า “ดังนั้น คนงานจึงผลิตสิ่งที่เป็นส่วนเกิน (พร้อม ๆ กับการสะสมทุนที่คนงานผลิตขึ้นมาเอง) แล้วพวกคนงานก็จะกลายเป็นประชากรส่วนเกินเพิ่มขึ้นไปด้วย”⁷⁹ นี่เป็นประโยคที่เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจในตัวแบบของมาร์กซ์ เราสามารถอธิบายการเคลื่อนไหวและความผันผวนทั่ว ๆ ไปของค่าจ้าง โดยพิจารณาการขยายตัว และการหดตัวของกองทัพสำรองอุตสาหกรรม (industrial reserve army) ฉะนั้น ลิขโฮมจึงมีความเห็นถูกต้องเมื่อเขากล่าวว่าสำหรับมาร์กซ์นั้น ความยากจนข้นแค้นที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มีความหมายเพียงความยากไร้ของผู้ที่อยู่ระดับล่างสุดของสังคม กล่าวคือ มาร์กซ์มิได้ตั้งใจว่าสิ่งนี้จะเป็แนวโน้มอันแน่นอนเด็ดขาดของระบบทุนนิยม ฟังพิจารณาจากประโยคต่อไปนี้จะเห็นได้ชัดเจน “ผู้ที่อยู่ชั้นล่างสุดของประชากรส่วนเกิน (surplus-population) ในที่สุดก็จะมีความเป็นอยู่อย่างยากไร้ที่สุด...ในใครสักคนก็สามารถดูสถิติความยากจนในประเทศอังกฤษได้ไม่ยากนัก จะเห็นว่า จำนวนคนยากจนเพิ่มขึ้นในทุกวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น และลดลงเมื่อการค้าเริ่มฟื้นตัว”⁸⁰ (ตัวเอนเป็นของผู้เขียน) ต่อมาเราจะพบความชัดเจนขึ้นเมื่อมาร์กซ์ถือว่า “กฎ” นี้เป็นกฎในลักษณะที่ถือว่า “สิ่งอื่น ๆ คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง” มาร์กซ์เขียนไว้ดังนี้ “ในที่สุด” ยังมีชนชั้นคนงานที่ยากจนมากขึ้น ๆ ตลอดจนมีกองทัพสำรองอุตสาหกรรมมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งเป็นความยากจนข้นแค้นของทางการมากขึ้นเท่านั้น **นี่คือกฎทั่วไปของการสะสมทุนแบบนายทุน** เช่นเดียวกับกฎอื่น ๆ ที่มีความจำเป็นต้องแก้ไขเมื่อจะนำไปใช้งานในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่เราไม่ขอกล่าวถึงในที่นี้”⁸¹ อีกนัยหนึ่งคือ เมื่อมาร์กซ์กล่าวถึงคำว่า “กฎ” เขาก็เพิ่มเติมโดยทันทีว่าจะต้องปรับปรุงแก้ไขโดยปรับให้เข้ากับสถานการณ์ ต่าง ๆ ซึ่งเขาไม่ได้เกี่ยวข้องในขณะที่เขียน

นี่ดูเหมือนว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่เตือนใจเราว่าไม่เพียงอธิบายกฎใด ๆ อย่างเป็นการพยากรณ์แบบรูปธรรม

9. ระบบทุนนิยมต้องประสบกับวิกฤตการณ์ของ “การผลิตเกินขนาด” อยู่เป็นประจำ เมื่อวิกฤตการณ์ดังกล่าวแผ่ขยายออกไปจนกระทั่งเกิดความยากไร้ทั่วไป และอาจเป็นอันตรายต่อระบบแล้ว มันอาจเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (แต่ไม่ใช่เงื่อนไขที่เพียงพอ) ต่อการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพและการเปลี่ยนแปลงระบบได้

ทฤษฎีของมาร์กซ์เกี่ยวกับ “วิกฤตการณ์” เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนมาก เนื่องจากมาร์กซ์เองก็ได้วิเคราะห์เรื่องนี้ไว้อย่างเป็นระบบ⁸ ทำให้แม้แต่ นักเศรษฐศาสตร์ก็ยังยากที่จะอธิบายสิ่งที่เขาได้เขียนไว้ แต่ถ้าจะผ่านเรื่องนี้ไปเสียอาจเป็นการละเลยอย่างไรเหตุผลอย่างน้อยควรจะพิจารณาปัญหานี้อย่างคร่าว ๆ ว่ามาร์กซ์อ้างว่าระบบทุนนิยมประสบ “ความล้มเหลว” อย่างรุนแรงได้อย่างไร

แม้ว่าข้อเขียนของมาร์กซ์ในเรื่องนี้จะมีลักษณะการจัดกระจายและไม่มีระบบ แต่เราก็สามารถจัดระเบียบการวิเคราะห์ข้อเขียนเขาใหม่ได้ เริ่มต้นจากตรรกะของมาร์กซ์เกี่ยวกับแนวโน้มทางประวัติศาสตร์ของสัดส่วนทางกายภาพของทุน (organic composition of capital) ที่เพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าอุปสงค์ต่อแรงงานจะต้องลดลงเรื่อย ๆ ทั้งนี้เพราะว่าอุปสงค์ต่อแรงงานถูกกำหนดโดยทุนผันแปรนั่นเอง ในที่สุดแนวโน้มนี้จะมีผลทำให้เกิดประชากร “ส่วนเกิน” (surplus laboring population) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากองทัพสำรองอุตสาหกรรม หากปราศจากปัจจัยที่จะช่วยบรรเทาปัญหานี้ (เช่น สหภาพแรงงาน การแทรกแซงของรัฐบาล ฯลฯ) แล้ว กองทัพสำรองนี้จะกลายเป็นสิ่งที่ทำให้ค่าจ้างลดต่ำลง และก่อให้เกิดความตกดต่ำทางเศรษฐกิจ ตรงกันข้ามในภาวะเศรษฐกิจรุ่งเรือง กองทัพสำรองจะกลายเป็นแห่งแรงงานใหม่ที่จำเป็นมาก

มาร์กซ์โยงทฤษฎีนี้เข้ากับ “อัตราค่าจ้างซึ่งลดลงเรื่อย ๆ” อันเป็นทฤษฎีที่นักเศรษฐศาสตร์ในสมัยนั้นยอมรับกันโดยทั่วไป ทฤษฎีนี้อ้างว่า การแข่งขันกันระหว่างนายทุนทั้งหลายจะทำให้องค์ประกอบทางกายภาพของทุนเพิ่มขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการเพิ่มจำนวนทุนคงที่ต่อจำนวนลูกจ้าง เนื่องจากทุนแปรผัน (มีใช้ทุนคงที่) ที่ก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินและค่าจ้าง ฉะนั้นจึงมีความโน้มเอียงที่อัตราค่าจ้างจะลดลง (สมมติว่าอัตรามูลค่างานส่วนเกินยังคงเดิม) มาร์กซ์ยอมรับว่ามีความโน้มเอียงที่ถ่วงดุลแนวโน้ม ที่อัตราค่าจ้างจะลดลงอยู่บ้างเหมือนกัน อาทิ